БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 7 (17495)

2008 чылдың ЯНВАРЬ 24, четверг

Садар өртээ 4 рубль.

Одаар чүүл – хүнн.үң чугула айтырыы

ТОДАРГАЙ ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНЫП ТУРАР

Сөөлгү хонуктарда Тываның девисксэринде сооктуң күштелип келгенин барымдаалааш, одаар чүүл-биле республиканың чурттакчы чонун, организацияларны хандырып турар «Каа-Хем хөмүр-даш уургайы» ААН-ниң парлалга албаны-биле харылзаштывыс, оларның дыңнатканы-биле алырга, хөмүр-дашты үндүр садып турарында кандыг-даа шаптараазыннар чок. Ону организациялар болгаш хуу кижилер садып ап турар. Чүгле эртенги шактарда ээлчег элээн узай бээр. Ажыдып каан хөмүр-даш Каа-Хем уургайында болгаш Чадаана участогунда бо кыштың хемчээлинге четчир деп санап турар.

Кызыл хоорайның чурттакчыларын болгаш республиканың эң ырак кожууннарын хөмүр-даш-биле хандырып турар «Республиканың одаар чүүл сайгарар талазы-биле конторазы» ККБ-ге чеде бердим. Эрткен чылын бо бүдүрүлгеге буураашкынга таварышкаш, ам «Тыва Республиканың одаар чүүл сайгарар» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг эштежилгези кылдыр тургустунган.

«Тыва Республиканың одаар чүүл сайгарар» КХЭ-ниң директорунуң оралакчызы Александр Намзыраевич Буруулдайның чугаалап турары-биле алырга, республикада хөмүр-дашты үндүр садар өртээ бо чылын өскерилбээн. Олар «Каа-Хем хөмүр-даш уургайы» ААН-ден хөмүр-дашты 672 рубльге садып алыр, уургайдан складка чедир сөөртекениниң өртээ 92 рубль, бир тонна хөмүр-дашты чүдүргенининң өртээ 49 рубль, ТР-ниң Чазааның 2007 чылдың октябрь 24-те №957 доктаалы-биле 108 рубльди немеп каан. Ынчап кээрге, бо бүдүрүлгеден 1 тонна хөмүр-дашты садып алыр өртээ 922 рубль. Ооң кырынга хоорай иштинге сөөрткениниң өртээ база немежи бээр.

Кызылдан аңгыда бо бүдүрүлге Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Эрзин, Тес-Хем дээн ышкаш чедери берге кожууннарны база хөмүр-даш-биле хандырып турар. Көдээ чурттакчыларга бир тонна хөмүр-даштың өртээ 780 рубль. Үстүнде адааным кожууннарны чогуур үезинде хөмүр-даш-биле хандырып турарын Александр Намзыраевич бүзүредип чугаалады.

Кызылда республиканың одаар чүүл сайгарар бүдүрүлгезиниң складынга чеде бээривиске, ында хөмүр-даштың курлавыры ындыг-ла хөй эвес болду. Ынчалза-даа бүдүрүлге ону боттарының машиналары-биле хүннүң-не Каа-Хем хөмүр-даш уургайындан сөөртүп эккеп турар. Хөмүр-даш манаан ээлчегде хөй кижилер-даа чок. Ынчалза-даа хүнде чүс тоннадан эвээш эвес хөмүр-дашты үндүр садып турар. Моон мурнунда чылдарда бо бүдүрүлгеге каш-даа чораан болгаш ам ында байдал чүгээртеп кел чыдарын эскердим. Чүге дээрге, бүдүрүлгениң девисксэринде чыдар хөмүр-даштың шынары безин дыка эки болду. Кирген чагыгларны 3-4 хонгаш, дүжүрүп бээрин аазап турар.

Оон улаштыр чорааш, Магистральная кудумчузунда хөмүр-даш садып турар хуу сайгарлыкчыларга чеде бердивис. Ында он ажыг машина хөмүр-дашты чүдүрүп алган, садып алыкчыларын манап турлар. Олар бир тонна хөмүр-дашты 1200 рубльге, а чамдыктары оон-даа улуг өртекке садып турар кижилер бар. Оларның хөмүр-дажының шынары эки, борбак база бүдүн. Бир эвес таптыг сайгарып көөр болза, хөмүр-дашты олардан-даа, сайгарып турар бүдүрүлгеден-даа садып алыр болза, улуг ылгал чок-тур деп эскердим.

«Каа-Хем хөмүр-даш уургайы» ААН саң-хөө талазы-биле берге байдалга таварышкаш, буураашкынче шилчип, даштындан удуртулгаже кирген. Ынчангаш хөмүр-даштың үндүр садар өртээн улгаттырар дугайында айтырыгны эрткен чылдан бээр тургузуп келгеннер. Бо айтырыг талазы-биле ТР-ниң Үлетпүр болгаш энергетика яамызының специалистери-биле харылзажып көөрүвүске, хөмүр-дашты үндүр садарының өртээн улгаттырар дугайында айтырыг тургустунуп турар, ынчалза-даа ону кажан өстүрери билдинмес деп харыы бергеннер. Ону бөгүн-даарта өстүрер деп улуг дүвүрээн ажыы чок дээрзин билип алыры артык эвес.

«Тыва Республиканың одаар чүүл сайгарар» КХЭ республиканың ырак кожууннарын болгаш Кызыл хоорайның чурттакчыларын хөмүр-даш-биле хандырар талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап турар.

Сергей ХЕРТЕК.

СПОРТ

Шыырак дээн тыва мөгелер хүрежир

Даарта Красноярск хоорайга хостуг хүрешке Дээди чаданың Иван Ярыгин аттыг делегей чергелиг 19-ку маргылдаа эгелээр.

«Биче делегей чемпионадынга» он-он чурттардан чүс-чүс мөгелер хүрежир. Биске, тываларга, өөрүнчүг чүве чүл дээрге, делегей чергелиг спорт мастери, Европа чемпиону (2007), Россияның Кубогунуң эдилекчизи Опан Сат (55 кг.) Россияның чыынды командазының составынче кирип, чурттуң адын камгалап хүрежир.

Бо маргылдаага ол ышкаш өске тыва мөгелер база киржир: Россияның Кубогунуң эдилекчизи Мерген Санаа (55 кг.) биле Россияның чемпиону Аян Ондар (66 кг.) Красноярск крайның мурнундан хүрежир. Бо хүндүлүг эргени оолдар сөөлгү чылдарда доктаамал эки көргүзүглери дээш чедип алган. Чижээ, Аян Ондар каш хонук бурунгаар Красноярск хоорайга эрткен Д.Мендиашвили аттыг маргылдаага база чемпионнаан.

Сибирь федералдыг округтуң чыынды командазының кежигүннери Ай-оол Ондар, Омак Сүрүң болгаш Чейнеш Бүрбү (херээженнер аразынга) бо маргылдаага база хүрежирин ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт комитединиң удуртулгазы дыңнадып турар. Делегей чергелиг спорт мастери Артыш Домбулак Кемерово областың адын камгалап киржир.

Делегей чергелиг маргылдаа январь 27-де доостур.

Бистиң корр.

РЕСПУБЛИКА АМЫДЫРАЛЫ: неделяның болуушкуннары

Москвада төлээ бажыңында делгээн

Тыва Республиканың Москвада бүрүн эргелиг төлээзи Василий Урбан Тываның уран чүүлүнүң мастерлериниң чүс хире ажылдарын беш чүс муң рубльге хууда коллекциязы кылдыр садып алган.

Ол ажылдар Культура яамызының болгаш «Пор-Бажың» Культура фондузунуң эрттирип турары улустуң уран чүүл устывыш кылыгларының болгаш суй белектериниң бирги республика конкурузунуң тиилекчилеринге хамааржыр. Уран чүүлдүң үнелиг бо кылыгларын Төлээ чериниң Москвада оран-бажыңында делгээн. Василий Урбанның чугаалап турары-биле алырга, ол ажылдар хууда өнчү болурундан аңгыда, ону күзээн улус көрүп болур—ол Төлээ чериниң бажыңын чүгле каастаар эвес, а тыва культураның онзагайын, чаражын бадыткап, оларны янзы-бүрү вернисажтарга делгеп салыры база көрдүнген.

Чону дузалап турар

Өртке когааран өг-бүлелерге дуза кадары-биле Тываның хөгжүм-шии театрынга январь 18-те эрткен концерттен 135 муң рубль чыгдынган дээрзин ТР-ниң культура болгаш информация политиказының сайыды Вячеслав Донгак дыңнаткан.

Найысылалдың чурттакчылары ачы-буян акциязынга идепкейлиг киришкен, 200 рубль өртектиг билеттер дораан саттына берген. Келген улус хууда өргүл база кылган.

Чазак Даргазының бирги оралакчызы Сергей Тенниң секретариадындан берген медээ езугаар алырга, өрттен когараан улуска дуза кылдыр Связь-банкыда агар санче 698 муң рубль шилчиттинген боол турар (концерттен кирген акшалар амдыызында ында түңче кирбейн турар). Республиканың Чазаа дуза кылдыр мэрияның агар санынче 3 млн. 498 рубльди шилчиткен. Хууда кижилерден дузаламчы база кирип турар.

Хөөмей чылы февраль 16-да ажыттынар

Тывага Хөөмей чылын эрттирериниң талазы-биле оргкомитет аңаа белеткелдер ажылының планын чугаалашкан.

Хөөмей чылының албан-езузу-биле байырлыг ажыдыышкыны — февраль 16-да болур. Ол хүн Тываның уран чүүлүнүң мастерлериниң концерти болур болгаш хөөмейниң айтырыгларынга хамаарышкан «төгерик стол» эртер. Ооң ажылынга Чазак кежигүннери, эртемденнер, хөөмейжилер, национал хөгжүм херекселдерин кылып турар мастерлер киржир. Хөөмейни хөгжүдер, нептередир талазы-биле мындыг улуг хемчегни бир дугаар чүгле бистиң республикада, Россияда эвес, а бүгү делегейде эрттирип турар дээрзин сайыт Вячеслав Донгак онзалап демдеглээн.

ПЕНСИЯ 12 ХУУ ӨЗЕР

Январь 21-де, понедельникте, Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путин Россияның Чазааның кежигүннери-биле ээлчеглиг хуралды эрттирген.

Аңаа кол айтырыг—бюджет ажылдакчыларының шалыңының, пенсияның болгаш өске-даа социал пособиелерниң өзүлдезиниң дугайында чугаа болган. Владимир Путин Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде сайыды Татьяна Голиковадан: «силерде ийи кол айтырыг бар: пособиелер болгаш пенсияның камгаладылга кезээниң дугайында, ону улгаттырарының талазы-биле» дээрге, сайыт февраль 1-ден уруглар пособиезиниң болгаш демографтыг пакетте кирген кижилерниң пособие акшазы улгадыр дугайында хоойлу күш кирер деп дыңнаткан. Бо бүгү эдилгелер чүгле федералдыг бюджетке өскерилгелер киирер эвес, бюджеттен дашкаар фондуларга—Пенсия фондузунуң, албан медицина камгалалының база социал камгаладылга фондуларының бюджединге болур дээрзин Т.Голикова чугаалаан.

Сайыттың дыңнатканын езугаар пенсияның камгаладылгалыг кезээн ооң мурнунда планнаттынып турганы-биле 7 хуу өстүрер тургаш, ону февраль 1-ден 12 хуу өстүрер дугайында хоойлуну хүлээп алыры көрдүнүп турар. Ынчангаш февраль 1-ден күш-ажыл пенсиязы 222 рубльге өзер, ооң иштинде назылап кырааның — 239 рубльге, инвалид пенсия— 135 рубльге, азырадыкчызын чидиргени дээш пенсия (СПК) –154 рубль. Ийи пенсия ап турарларга: дайынга балыглаткаш, инвалид болганнарга—267 рубль; Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге—279 рубль; шериг хүлээлгезин эрттирип тургаш чок болган дайынчыларның адаиезинге—207 рубль; «Ленинград блокадазының чурттакчызы» демдектиң эдилекчизи инвалидтерге—293 рубльге өзер.

Россияның Чазаа 2008–2010 чылдарның бюджединче эдилгелерни Күрдумаже пятницада киирер.

«Российская газета», январь 22.

Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазында

ЧАА ЧЫЛДЫҢ БАШТАЙГЫ ХУРАЛЫНГА

Дүүн Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының чаа чылда бирги хуралы болуп эрткен. Аңаа 17 айтырыгны чугаалашкан.

«Тыва Республиканың Конституция комиссиязының дугайында» хоойлу төлевилелинге хамаарыштыр парламентиде Чазактың төлээзи Шолбан Монгуш тайылбыр кылган. Республиканың Үндезин хоойлузунга өскерилгелер киирер, ТР-ниң Конституциязының чаа редакциязы-биле ажылдап болур күрүне комиссиязын тургузары күүлдэзинде ол демдеглээн. Ынчалза-даа бо хоойлу төлевилели депутаттарның долу деткимчезин албааны-биле ол хүлээп алдынмаан.

«Тыва Республикага бюджет чорудулгазының дугайында» хоойлу төлевилелинде тус чер бот-башкарылгазынга хамаарыштыр тус чер бюджеттерин тургузарынга, сайгарарынга, бадылаарынга болгаш күүседиринге хамаарыштыр өскерилгелер кол черни ээлээн.

«Тыва Республикага тус чер бот-башкарылга органының соңгулдалыг албан-дужаалының болгаш муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчилер депутаттарының ажыл-чорудулгазынга магадылалдар дугайында» хоойлу төлевилелинде кол кичээнгейни тус черлерниң төлээлекчилер депутаттарының ажыл-чорудулгазынга, херек ужурлуг документилерни алыр, медээ материалдары-биле хандыларынга эргелеринче угландырган.

Тыва Республикага назы четпээн уругларга хамаарыштыр азырал-хайгаарал айтырыын организастаар болгаш боттандырар дугайында» хоойлу төлевилелинде Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының талазы-биле яамыга Өскүс болгаш хайгаарал чок арткан назы четпээн уругларны хайгаарал тургузар, азыралга бээриниң болгаш өг-бүлелерге тургузарының талазы-биле эргелелди тургузары көрдүнген.

Хуралдың төнчүзүнде депутаттар «Россияның хамаатыларынга – чурттаар таарымчалыг оран-сава» деп мурнады хөгжүлдер национал төлевилелдиң 2007 чылда күүселдезиниң дугайында «чазак шагын» эрттирип, сайгарып чугаалашкан.

Хоойлужудулга палатазының парлалга албаны.

Культура амыдыралы

ЧОГААЛЧЫЛАР ЧЫЫЖЫ

Январь 22-де, вторникте, Кызылдың А.С.Пушкин аттыг номчулга залынга Тываның чогаалчыларының ээлчег чок чыыжы бодунуң хуралын эртенгиниң 10 шак ажып турда эгелээн. Аңаа Тываның болгаш Россияның Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннери 35 кижи оларның аразында критиктер, эртемденнер болгаш журналистер киришкен.

Хурал хүн айтырыглыг үш кезектен тургустунган айтырыгларны чугаалажып көрген: ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Ч.Ч-Д.Ондарның илеткели; өскээр ажылдап чоруур апарганың барымдаалааш, ТР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черин удуртуру-биле чаа дарганы соңгуур; янзы-бүрү үүрмек айтырыглар.

Ч.Ч-Д.Ондарның ийи чыл иштинде Тываның Чогаалчылар эвилелин удуртуп келген ажылын чыыштың киржикчилери «ортумак» деп үнелээн. Хуралдың түңнелинде Тываның Чогаалчылар эвилелиниң даргазынга чажыт бадылаашкын-биле үш кандидатураның аразындан чогаалчы Маадыр-оол Ховалыг хөй санны алгаш, бадылаткан.

ХУРАЛДАВЫШААН, ИЗИГ-ХАННААН

Ол-ла хүн Тываның Композиторларының чогаадыкчы эвилели база эрткен чылгы ажыл-ижин түңнеп хуралдаан.

Аңаа бо удаада билдингир хоочун композиторларывыстан аңгыда ат-сураа делегейде билдингир апарган аныяк композитор, хөгжүмчү Альберт Кувезин, күрүне филармониязының хөгжүмчүзү А.Салчак, бард ыраажы В.А. Козлов, композиторлар Александр Саржат-оол, Чаа-Хөлден Виктор Норбу олар база киришкен. Чогаадыкчы эвилелдиң даргазы турган К-К.О.Ооржак коллегаларының мурнунга эрткен 2007 чылда кылып чоруткан ажылдарының дугайында илеткелди кылган. Бажың-Алаакка, Сүт-Хөлге, Кунгуртугга, Мөңгүн-Тайгага, Бай-Тайганың Кара-Хөлге чаа ырлар мөөрейлерин эрттиргени база композиторларның юбилейлерин уткуштур чогаадыкчы кежээлерни организастап келгени дээш, Кара-Кат Очур-ооловичиниң удуртуп баштап келген ажылын ниитизи-биле коллегалары «эки» деп үнелээн болгаш чамдык чедерчетпестерни айтып, моон соңгаар ону болдурбазын дугуруушкан.

Хүн чурумунуң ийиги айтырыгынга композиторлар 2008 чылда кылып чорудар ажылдарының дугайында чугаалашкан. Кожуун, сумуларга чедип, чон ортузунга ыры-хөгжүмнү суртаалдаар ажылын композиторлар уламчылаар. 2008 чылда Чаа-Хөл, Бии-Хем кожууннарже үнүүшкүннерни пландаан. Чогаадыкчы эвилелдиң чоокта чаа соңгуткан даргазы Амыр Хоюгбан эрткен чылда эң идепкейлиг ажылдаан кежигүннеринге хүндүлүг бижиктерни болгаш акша шаңналдарын тывыскан. Шаңналдарга композиторлар М.Х.Нурзат, Д.Ш.Санчыт, А.М-Д.Монгуш олардан аңгыда ыраажылар Татьяна Доржу, Зинаида Ондар, Лариса Оюн, литература-хөгжүмнүг лекториййниң удуртукчузу, ыраажы Вероника Чооду болгаш массалыг информация чепсектериниң төлээлери Т.Д.Байынды, С.С.Дачын-Хөө олар база төлептиг болган.

Ажыл-ишчи хурал соонда, композиторлар изиг-ханнавышаан, аразында байыр чедирип, ырышоорлуг концерттигежип боттарынга бараалгатканы солун болган.

Чогаалчылар болгаш композиторлар чыышкының дугайында делгереңгей-биле дараазында «Шындан» номчуур силер.

Светлана БАЛЧЫР.

ТӨРЕЛИНДЕН

(кожаларының арга-дуржулгазы-биле)

Тыва – Моол харылзаалар совет үеден, 1960 чылдардан эгелеп быжыгып тургустунган болгай. Ол дээрге, кожа чыдар ийи чурттуң амыдыралчы, культурлуг, спортчу арга-дуржулгазын солуургап, өөренип көөрү турган. А январь 17-де Улаангомга 27 кижи составтыг тыва делегация чеде берген, ооң сорулгазы сыр өске болган. Мооң мурнунда-ла дугуржуп каан «Көдээ ажыл-агыйлыг талазы-биле арга-дуржулга солчулгазы болгаш кызыгаар чоогунуң кады ажылдажылгазы» деп Моол, Тыва Республика база Кыдаттан келир төлээлерниң ужуражылгазының ады бо.

Тыва Республиканың талазындан ужуражылганың удурттулгазын ТР-ниң Даштыкы харылзаалар талазы-биле агентилелиниң директору Елена Кара-Сал баштаан. Ооң ажылдакчылары Надежда Тарыма, Михаил Чыргал база Улангомга Тываның төлээзи Орлан Сарыглар база киришкен. Оларга немей «Улусчу банкының» президентизи Владислав Исаков, ТР-ниң Көдээ ажыл-агыйы яамызының килдис эргелекчизи Сергей Шыырапай база бар. Тыва делегацияның хөй нуурузу — Өвүр кожууннуң шупту сумуларының удуртукчулары, сайгарлыкчылары, Эрзинниң сайгарлыкчылары, Мөңгүн-Тайганың көдээ ажыл-агыйлыг удуртукчулары, Бай-Тайганың суму чагырыкчызы база.

Улаангомга барган дораан, имир дүже бергенде, аалчылар бажыңынче-даа барбайн, тыва делегация «Увс хунс» деп аъш-чем болбаазырадыр бүдүрүлге-биле таныжкан. Хуу бүдүрүлгениң удуртукчузу Намхай Ядамур дериг-херекселди кылып бүдүрүп турар продукциязы-биле бистерни таныштырды. Бичежек өрээлде 3 кижи ажылдаар белен лапша бүдүрер дериг-херексел ажылдап тур. Аныяк бизнесмен (моолдарның ынчаар адаары чөптүг хевирлиг – ол саарлыкчы эвес, бүдүрүкчү болгай) Алтайның Алейск хоорайга бүдүрген далганны Россиядан садып алгаш, Кыдаттың бүдүрген дериг-херекселинге узун, чиңге лапшаларны кылып туру. Ол хаптап каан, 350 грамм деңзилиг лапшаны чүгле 3-5 минута хайындырар чүведир. Бир хүнде 1000 полиэтилен хаптыг лапшаны бүдүрүп турар. Ону бүдүрерде далган, үс, суг, дус, немээр болза, дагаа чуургалары херек болду. Бо дериг-херекселдиң өртээ 20500 рубль. Каайлы чылдазы мында кирбейн турар.

Биске болза, чаңгыс мындыг дериг-херексел көдээ суур хамаанчок, кожуун төвүн безин белен хайындырар бидаа-чемнээрбиле хандырып боор-дур. Дуу Россиядан далганны эккеп турда безин, бир хап лапшаның өртээ – бистин-биле 8 рубль. Тыва иштинге оон-даа чиик өртектиг боору билдингир. А бир эвес Сүт-Хөлдүң далган дээрбези ажылдаза кире бээр болза, мындыг дериг-херекселдиг тыва бизнесмене орулга шыырак-ла боор-дур деп бодадым.

Моол бизнесмен бисти дараазында өрээлче киире берди. Эжик аксынга-ла быжырган далган чыттанган чүве. Мында хлеб, булочка, боорзак дээш, өске-даа далгандан кылган чемнер бүдүрүп турар болду. Үш ээлчегниң бирээзинде 18 кижи ажылдап турар. Шагаа чоокшулаан болгаш угулзалыг «езвэн» деп калбак далганнарны, үзү мыргыралдыр хайынган демир хаархактан, узун ыяштар-биле көк хептерлиг быжырыкчылар уштуп турлар. Чем быжырар электрилиг печкалар Кыдаттың болгаш «калган» Совет Эвилелиниң чүве-дир. Аъш-чем бүдүрер «Увс хунста» 100 кижи ажылдап турар болгаш олар 11 хевирниң продукциязын бүдүрүп турар. Сөөлгү чылдарда моолдар хлебти чемге нептереңгейи-биле ажыглап эгелээни-биле бо бүдүрүлге 20 хонук иштинде 25 тонна далганны чарыгдаан.

Каш чылдар бурунгаар көдээ суурларга хлеб быжырары нептерээн турду. Улус хлебти чайын чем кылыр чадыр-бажыңнарынга, ол хамаанчок гаражтарга безин ыяш одап быжырып турган чүве. Ол ажыл ам бууруан. Ооң чылдагааны – далганның өртээ, ажылдың бергези турган боор. А мында бичежек электрилиг дериг-херекселге быжырарга, ажылы чиик болбайн аан. Бистиң тыва бизнесменнеривис чем быжырар печкаларны, далган быжырар демир хаархактарны кончуг сонуургаан, оларның өртээн айтырган турлар. Республикада, ылаңгыя Кызылда, электри энергиязы чедишпес болгай, ынчангаш биче бүдүрүлгелер ажылын шыдавайн турар бис. Мен бодаарымга, көдээ суурларда электри энергиязын ээзэш ажыглап турар болгай, далган-биле янзы-бүрү чем аймаан мындыг дериг-херекселдиг бистер болза-ла, бүдүрүп боор арга бисте бар хире-дир.

Хөй санныг машиналарывыс чырыы-биле туман бүргээн кудумчуларга ээп чораш, «Бум номин» деп эът болбаазырадыр черге келдивис. Бо чаа ажыттынган, ажылдап-ла 3 ай болган бүдүрүлге дээрзин ооң удуртукчузу Маамуу Батцэнд тайылбырлады. Хайындырган болгаш ыштаан колбасаны, мантылы, манчыны болгаш өске-даа эъттиг бүдүрүглерни бүдүрүп турарын ам эгиннериивисте ак халаттарлыг көрүп тур бис. «Бум номин» Тываның «Уряханхай» компаниязы-биле кады ажылдап турары бисти сонуургадыпты. «Уряханхайның» менеджери Роман Биче-оол, бо-ла компанияның директорунуң оралакчызы Сергей Монгуш база мында болдулар. Тыва-моол бо бүдүрүлге чылда 1000 тонна аът эъдин, 600 тонна инек эъдин, 400 тонна хипе теве, хаван, шээр мал эъдин болбаазырадып турар. Хаван эъдин кайыын ап турарын сонуургаарывыска, черлик хаваннар мында барын, а азырал каан хаван эъдин Улан-Батордан ап турарын чугаалады. 40 тонна эът шыгжаар соодукчузунда эъдин шыгжап алган турлар. Шынарлыг эът кылыглары бүдүрери-биле Улан-Батордан, Бийскиден (Россия) ийи чем технологун чалап алган, олары мында ажылдап турлар. Колбаса кылганда, шылыттынган сөөктү черже октапкаш, өрттедип турарын тайылбырладылар. Улангомнуң технологтуг колледжизиниң студентилери практика кылдыр доң эът шылаан турлар. Олар шалың база ап турарлар болду.

Республикада эът кылыглары-биле «Уряханхай» компаниязы сайзыралды алган. А кожуун төптеринге, суурларга, ында эът бар болганда, оода кышкы үеде манчыны, буузаны кылып болурун чугаалажып турдувус. Электрилиг эът тыртар машина садып алза-ла, тыртан эътти янзы-бүрү чүүлдер-биле холуур машинаның (Кыдат) өртээ 5300 рубль болду. А шакта 15 кг колбаса, сосиска кылыр (Моол) дериг-херексел 10650 рубль өртектиниң билип алдывыс. Совет үеде Кызыл-Мажалыктың эът комбинады шылаан сөөгүн, хой бажын оваа кылдыр Кудугуйга төптер чүве, черлик ыттар, дилгилер-ле ында турар болгай. Ынчан кончуг-ла тодуг амыдыралдыг турган-дыр бис ийин, амгы бо моолдар ышкаш деп бодадым.

Моол тала кежээки ужуражылганы «Беш сылдыс» деп кафеге организастады. Улан-Гомнуң садыг-бүдүрүлге палатазы (торгово-промышленная палата) 4 чыл бурунгаар тургустунганын ооң даргазы Е.Басан орус дылга чугаалады. Ортумак дурт-сынныг, кончуг шимченгир аажылыг бо дарганың чугаазындан мону билип алдывыс. СБП (садыг-бүдүрүлге палатазы) Моолга 2 катап бешки черни, 3 катап 3-кү черни ажылының түңнели-биле алган боор турар. Чыл санында шылгараан 10 организацияны, 10 бизнесменни демдеглеп турар улус-тур. Убса-Нур аймактың удуртулгазы СБП деткип турары өөрүнчүг, бо палата доктаамал ярмарка-делгелгелерни кылып турар. Бо чылын Моолдуң барыын талакы аймактарының делгелгези көрдүнген. Тыва бизнесменнер-биле бо ужуражылганы кылганы таварылга эвес, садыгсаймаа ажылын делгемчидип, улам сайзырадып турарының бир демдээ бо. Чурттар аразында кады ажылдажылга кайы-даа талага ажыктыг дээрзи билдингир. Моол «Бум номин» биле Тыва Республикадан «Уряханхайның» харылзаазы – эге базымнар ол. Кызыл хоорайда Моолдуң чиңгине элчини Ч.Сумаахуу база-ла орус дыл кырында бо ужуражылга көдээ ажыл-агыйны улам сайзырадырынга кайы-даа талага эргежок чугулазын айыткан. Тываның талазындан Кызылда Улусчу банкының президентизи Владислав Исаков, Көдээ ажыл-агый яамызының килдис эргелекчизи Сергей Шыыра-

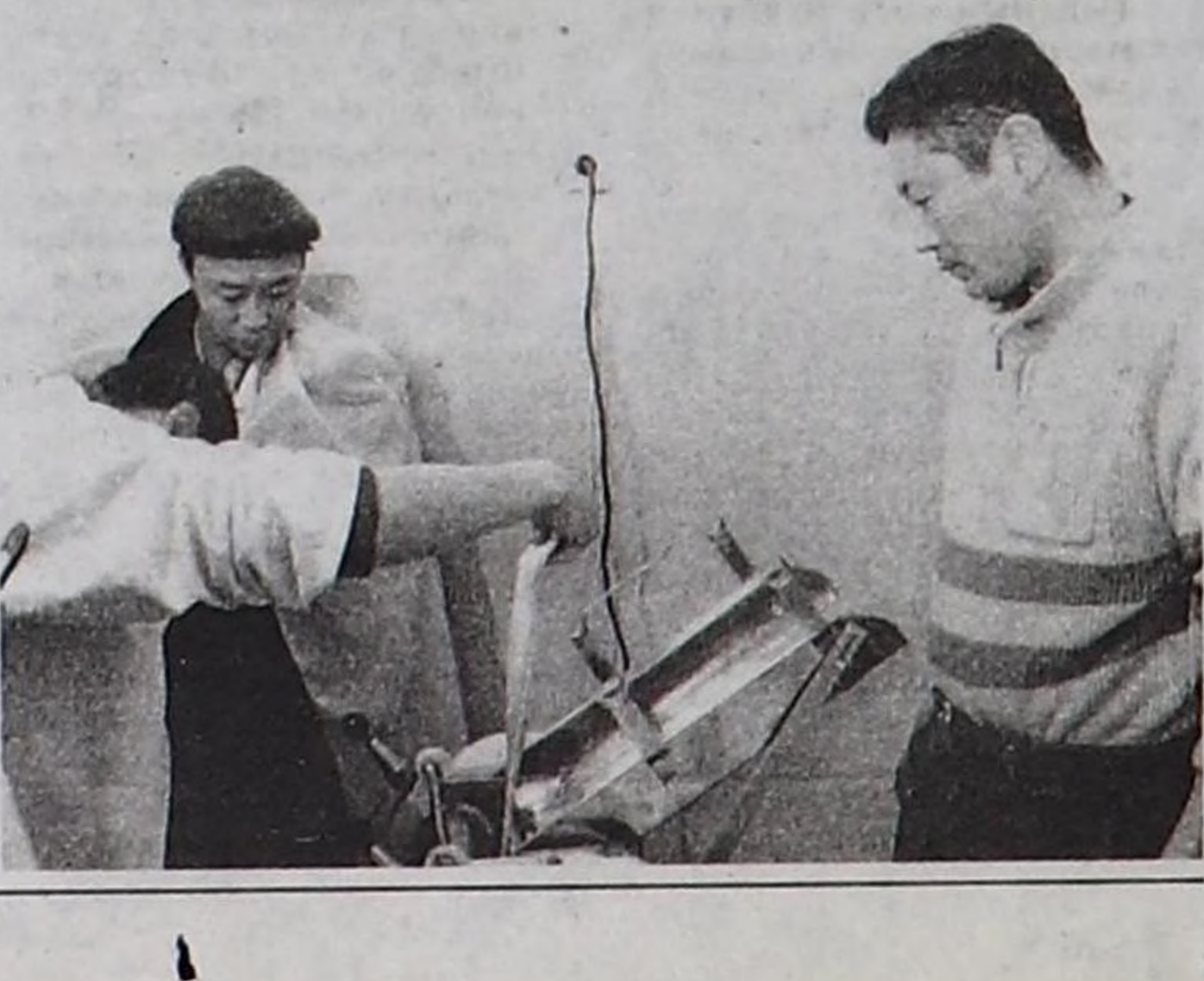

Ажыл-агыйжы харылзаалар

КОЖАЗЫ ДЭЭРЕ

таныжып, дугуржулга-керээлерге ат салган)

пай, «Урянхайның» директорунуң оралакчызы Сергей Монгуш олар бо бизнесменнер ужуражылгазын Моол тала ажылчын байдалга, шалыпкын эрттирип турарынга четтиргенин илереттилер.

Моол удуртукчулар колдуунда орустаар боору ажыл-агый дугуржурунга кончуг таарымчалыг. Назыны улгады берген даргалар аныяанда Иркутскиге дээш Россияның өске-даа хоорайларынга эртем чедип алганнар болгаш ындыг. Моол таладан Ажаалга банкызының, өске-даа моол бүдүрүлгелерниң удуртукчулары чугаага кириштилер. Бистиң талавыстан очулганы, үш дылда арыг чугаалажыр Надежда Тарыма биле Орлан Сарыглар кылып турлар. Чурттар аразында харылзаа тударда, эң бир кол чүүл – очулдурукчуларлыг боору чугула-дыр дээрзин бодадым. Моол дыл-биле ажырбас бис, эрзинчилер – кол курлавырывыс ол. Европа дылдарын билир кылдыр өөренген аныяктарывыс база бар, а кыдат дылга «аскап» турарывыс билдингир. Ийи-чаңгыс кыдат дылды өөренген аныяктар бар-даа болза, сааладыр очулга кылыптар кижи тывылбас болдула бе. Бистер экономика талазы-биле Мурнуу-Чөөн Азияже көрнү берген болганывыста, ол чурттарның дылдарын аныяктарывыска өөредиривис чугула-дыр.

Моолдар кыжын камналгалыг чурттаар хире, бистиң хонганывыс «Убса-Нур» аалчылар бажыңының чылыдылга батареялары чүгле чылбай. Ынчангаш чамдык өөрүвүс дүннү пат боорда эрттирип алган болдулар. Албан-даа черлеринге кирерге, өрээлдери сериин боор чорду. Моолдар-даа соокка кончуг дадыккан чон болгай аан деп чугаалаштывыс. Кончуг эртежик «Дөрт дамырак» деп аттыг хуу бүдүрүлгеге машиналарывыс сүржүп алган чедип келдивис. Кижи бүрүзүнүң сонуургаары бүдүрүлге бо болгай. Бо компания 1999 чылда тургустунган, кылыр ажылы – алгы-кеш эттээр. Россияга болгаш Чехияга бүдүрген дериг-херекселдерге чылда 1000 инек кежин, 5000 өшкү кежин эттеп турарын компанияның удуртукчузу Гомбо Бадарч тайылбырлады. Ыяш, улуг барабаннарга реактив куткаш, инек кештерин ийи неделя иштинде шыгыдар. Оон дүгүнден тазартып аар. Дараазында херер. Өшкү кежи идиктиң унунга, а инек кежи улдуңга баар болду. Өске өрээлче кире бээривиске, ында кештти хол-биле будаан турлар. Хром, былгаар болу бээрге, оон деспе, төрепчи-даа кылыр болду. Дараазында өрээлде херээжен улус идик унун, а эр улус улдуңнарын чыпшыр дааараан орлар. Ийи харлыг чаштардан эгелээш, улуг улус кедер моол сапогтар, кадыг идиктер моон үнүп турар. Шак мынчаар бир айда 300 идикти даарап турар болдулар. Олар дораанна Улаангомнуң рыногунче баар. Чайгы үеде бо компания кидис кылып турар, ам дүк чогундан ол дериг-херекселди көрбейн бардывыс. «Бистиң чуртувуста көдээ ажыл-агый чиигелделерлиг: НӨҮ база чок, орулгадан үндүрүг 10 хуу, бүдүрүлгелер ажыдарынга күрүне кончуг дузалаар» — деп, Бадарч чугаалады. Бүдүрүлгениң ажылчыннары шупту 30 кижи болду. Маңаа биске Кызылдың бизнесменнери Чечек, Мария Монгуш угбашкылар катчы бердилер. Алыс усшевер кижи болгаш Бай-Тайганың Кызыл-Даг суурнуң чагырыкчызы Сергей Кочааның алгы-кешке сонуургалы улуг болду.

Шак мындыг бүдүрүлге биске Тыва Арат Республика үезинден бээр, 1990 чылдар ортан үезинге чедир Кызылга ажылдап турду. Ийе, харын аңаа ажылчыннар саны хөй турган. Ам оовус кайыл? Малчыннар дүктү, кешти дужаар арга тыппайн, өрттедип турар дээр. Тыва кижи дыңнаар-даа хире эвес бо багай үүлгедигни соксадыры-биле ТР-ниң Чазаа бистиң бизнесменнерни көрүп, ол бүгүнү чуртунга сайзырадыры-биле чорутканы бо.

Дараазында бистиң-биле доктаамал чоруп турар Севэнравтанның «Өнгөлөг трейд» бүдүрүлгезинге бардывыс. Ооң бизнезинде солун чүве – сүт болбаазырадылгазы. Кыдат дериг-херекселге 100, 200 литр сүт кирер. Ону ижер кылдыр хаптаар, йогурт, мороженное, творог, сметана, чимистиг суксун дээш, өске-даа сүт чемнерни улуг эвес өрээлде бүдүрүп турар. Йогурт кылыр шугум 1 шакта 3000 стаканнарны долдуруптар чорду. Инек, хой, теве сүдүн чондан садып ап турар кижи-дир. Сүт бүдүрер дериг-херекселдиң өртээ 262000 рубль, бистии-биле. Йогуртту «Дүштеки чем» деп школа программазы таварыштыр школаларга дужаап турар. «Суур бүрүзүнге — боду аъш-чем болбаазырадыр бүдүрүлге» деп Моолда программа хүлээп алдынган» — деп, 1990 чылдан эгелеп бизнесче кирген, ам ушчок сайзыралдыг бүдүрүлгелиг Севэнравтан солун медээни дыңнатты. Ол сүттен аңгыда, эът-биле колбасаны, далган-биле лапшаны база бүдүрүп турар. Ында дериг-херекселдер шупту-ла, бисте болза суму чагырыкчызының өрээлинден улгатпас хемчээлдиг өрээлдерде туруп турар мындыг.

Бо-ла бүгү биче бүдүрүлгелерни көрүп, билип аар дээн – келген-не херээвис бо. Россияда шак мындыг, каш кижи ажылдаар, чаңгыс суурнуң чурттакчыларын чем-биле хандырып боор бүдүрүлгелерге дериг-херексел кылбайн турар. Бисте болза сүт, хлеб заводунга, эът комбинадынга чүс-чүс кижилер ажылдаар ийик. Ол рынок үезинге таарышпас. Ону биле тура-ла, Россияның чем кылыр бүдүрүлгелери рыногун чидирбези-биле өжегерзээн бо дег дериг-херекселдерни кылдыртпайн турар хире. Монополистер боop артып турарлары ол. Кыдаттың амгы үеде делегей деңнелинде безин кайгамчыктыг сайзыраан ужуру мында: кандыг-даа хензиг суур боду бүдүрүлгелиг боорунда. Карак-биле көөрге, эъттен, сүттен продукция кылып турар технология бөдүүн болду. Чүгле шак ындыг каш борбак кижи ажылдаар дериг-херексел биске херек. Алгы, кеш база-ла ындыг.

Дүъш мурнунда Улаангомнуң технологтуг колледжизинге кирдивис. Мында 1200 студент 20 мергежилдерде өөренип турар. 1970 чылдар үезинде тургустунган колледж Хакасияның эртем төвү-биле база Көрея, Япония-биле харылзаалыг болду. Маңаа ужуражылгага СБП даргазы Басан орустап: «Чугааны эвээжеткеш, херек чок саазыннар бижиирин соксаткаш, ылап ажыл-херекче кирипттээлиңер!» деп, чугаалады. Шыны-биле чугаалаарга, бизнесменнер болгаш ындыг ийикпе, бо хире хөй ужуражылгалар үезинде 10 минутадан хөй чүве чугаалаан кижи черле чок болду. Ынчангаш хоорай администрациязының бажыңының үшкү каъдынга дугуржулгаларга ат салыр мурнунда Кызылда Улусчу банкының президентизи Владислав Исаков мындыг уткалыг каш сөстү алды: «Моол банкирлер-биле таныжылга чугааны кылдым. Оларның бодунуң ажылынга билдилии кончуг-дур. Совет Эвилелиниң үезиниң харылзаалары үзүлген, ынчангаш доллар, евро дээш, иен, юан валюталарның шилчилгези кылдынмайн турар. Акша шилчидилгези берге байдалда, бистиң студентилеривис Моолда өөренип турар болза, оларга акшаны чүгле кым-бир кижи чедирип берип болур. Моолдуң, Тываның банкыларының аразында ажылдап болур арганы тургузар апаар. Шиитпирлээр айтырыглар бар, ынчалза-даа оларны чогудуп боорунуң аргалары база тыпты бээрин чугаалаштывыс». ТР-ниң Даштыкы харылзаалар агентилелиниң директору Елена Кара-Сал ат салырының мурнунда мону чугаалады: «Бээр кээрде, ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Кара-оолдуң удуртулгазы-биле Даштыкы херектер талазы-биле чөвүлел хурал болган. Аңаа Чазак Даргазы кол угланыышкынны Моол-биле харылзаажe угландырган. Ылаңгыя, бо көдээ ажыл-агый продуктуларын болбаазырадыр биче бүдүрүлгелерже. Моолдан республикаже 5000 тонна аът эъдин киирери чедип алдынган. Ооң-биле кады дириг малды база Тываже киирер бис. Бистиң таладан Моолче электри энергиязын киирер. Хандагайты – Боршоо каайлы черин делегей чергелиг болур кылдыр ажыл уламчылап турар. Кол-ла сорулгавыс – чугааны, дугуржулгаларны херек кырында боттандырары. Ам бо ат салдынган керээлер улуг ажыл-херээвистиң эжиин ажытканы болур».

Ужуражылганың кол болгаш түңнел кезээнде, бир дугаарында Дус-Даг сумузунуң удуртукчузу Анна Куулар Моол таладан Севэнравтан-биле лапша бүдүрер дериг-херексел дугайында дугуржулгага ат салдылар. Дараазында Хандагайтыда тараачын-фермер ажыл-агыйлыг Галина Сат база-ла Севэнравтан-биле лапша кылыр, сүт болбаазырадыр, кондитер кылыглары кылыр дериг-херексел дугайында ат салдылар. «Тывазаготсбыт» көдээ кооперативтиң удуртукчузу Чечек Монгуш Моол «Хурд-Оргин», Кыдат «Гяньди» компаниялар-биле тудуг талазы-биле үш таланың дугуржулгазынга ат салдылар. «Гяньдини» Синцзян-Уйгур Автономнуг районнуң Алтай районундан келген бизнесмен Жан Чунци төлээлеп турар. Дараазында база-ла Хандагайтыдан Галина Сат Копту аймакта администрация ажылдакчызы, дөрт дылды билир (кыдат, моол, орус, тыва) Нямаа-биле кады ажылдажылганың дугуржулгазынга ат салдылар. Россияның Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, сураглыг ус-шевер Сергей Кочаа кыдат Жан Чунци-биле культура, садыг, экономика талазы-биле кады ажылдажылганың эге базымын кылды. Ниитизи-биле бистиң таладан 11 дугуржулгага 4 керээге ат салып, Моолдуң, Кыдаттың төлээлери-биле чардынган. Адак соонда улуг удуртукчулар дөрт таланың: Улангомнуң садыг-бүдүрүлге палатазы, Копту аймак, Кыдаттың Синцзян-Уйгур можузу, Тыва Республика – олар кады ажылдажылганың, экономиктиг, культурлуг харылзааларны улам быжыглаарының дугайында керээни чарган. Адак соонда Убса-Нур аймактың губернатору дээрги Тогоо мону чугаалады: «Улан-Батор хоорайга Россия – Моол форумунга Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Кара-оол-биле ужурашкаш, бистиң аравыста харылзааны улам быжыглаарының дугайында чугаалашкан бис. Бо чардынган керээлер ол чугаавыстың херек кырында бадыткалыдыр. Бо чылын Моолда Аъш-чемниң айыыл чогунуң чылы деп чарлаан. Ынчангаш бо ужуражылга дорт-ла аъш-чемге хамаарылгалыг боoп турары ол. Убса-Нур аймакта бо хүннерде соoп турар, а үш күрүнелер аразында бо ужуражылгадан агаар-бойдузувус чылый берген деп болур. Бо чылын кызыгаар чоогунга садыг ярмаказын Шара-Суурга, Боршоога үш-дөрт чедир эрттирерин дээрги Кара-Сал-биле база дугуруштувус».

Ужуражылга төнүп турар аразында, чай кадында Улангомнуң рыногун көрүптер аргалыг болдум. Соок эртенден ак-шаң турзадаа, рыноктуң шупту баартактары удаваанда барааннар-биле дола берди. Кызылдың рыногунга деңнээрге, мында барааннарның бир кезии Улаангомга бүдүртүнген: хөм идиктер, алгы курткалар, кеш, аъш-чем. Ол хамаанчок, доңурган сүттү, божаны, хырбачаны делгеп каан тур. Чүген-суглуу, янзы-бүрү хемчээлдиң дагалары, шоптулар-биле кады бар чорду. Чарып каан ыяштарны шоодайда садып турлар, паш чуур даяны азып-делгеп каан. Тергелиг аъттар-биле, кожактыг мотоциклдер-биле садар бараанын эккеп турлар. Бо рынокка 1991 чылда чораан мен, ынчан чүгле ийи-үш баартак кырында торгу, алгы хептер чыдар чораан. Хөй бараан-даа чок. Ынчан бистер кызыгаарны эртип келгеш, Моол Тывадан 30 чылдар хире чыдып калган-дыр деп түңнелге кээп, чугаалаштывыс. Ам көрген: бистер Моолдан ушчок чыдып калган-дыр бис. Убса-Нур аймак 80 муң чурттакчылыг хирезинде, малы 2,5 миллион баш болгаш оларда бажын дергилеп алган, «бомбж» деп адаарывыс кижи-даа чок. Шупту-ла амыдыралы дээш кызып шырбайыпла турары каракка көскү. 1950-60 чылдарда тыва аныяк эрлер дег, алгы тонун салгара куржанып алган, чоргаар көрүштүг, кылаштыг, база даъс-кара бажында бөрт чок, кылын моюн-ораар-биле думчуундан куду ораттынып алган аныяк уругларның карактарында дүвүрел-даа көзүлбес, талыгырда идегелдиң оттары чайнаан чоруп турлар. Шак мындыг чоргааралдыг шимчээшкиннерлиг, көрүштүг турда, олар чуртунуң чаагай келир үезинге бүзүрели кызыгаар чогун билдим.

Бистиң бизнесменнеривис кожаларывыстан алган аргадуржулгазы-биле база оларның дузазы-биле көдээ суурларывыска эът, сүт, алгы, кеш болбаазырадыр дериг-херекселдерни Моолдан киирип эккээринге үр эвес үе херек. Тыва Чазактың чонну ажыл-биле, боттуң бүдүрген продукциязы-биле хандырар дээн сорулгазының күүселдезиниң эге базымнары кылдынганы бо-дур.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

«Нотариат дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кииреринин дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2007 чылдың ноябрь 21-де хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2007 чылдың декабрь 26-да чүүлдүг деп көрген

1 чүүл

1994 чылдың ноябрь 2-де № 149 «Нотариат дугайында» («Тувинская правда», 1995 чылдың январь 1-де; 1996 чылдың июль 10-да; 1998 чылдың октябрь 10-да; 2001 чылдың май 8-те, май 17-де, июнь 19-та; 2004 чылдың апрель 12-де, декабрь 31-де; 2006 чылдың апрель 20-де; 2007 чылдың июнь 28-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 1-ги чүүлге:

а) ийиги кезээнге «,Россия Федерациязының Юстиция яамызының доктаатканы чуруму-биле» деп сөстерни немээр;

б) үшкү кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Суурларда нотариус чок таварылгада, бо Хоойлунуң 33-кү чүүлү-биле көрдүнген нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны, суурнуң чагырга даргазы база суурнуң тус чер бот-башкарылгазының тускай төлээлеттирген албан-дужаалдыг кижизи чорудар эргелиг.»;

2) 3-кү чүүлде:

а) ийиги кезээнде «нотариат адырында контроль талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстерни «нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни болгаш хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстер-биле солуур;

б) үшкү кезээнде «нотариат адырында контроль талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстерни «нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни болгаш хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстер-биле солуур;

3) 4-кү чүүлдүң бирги кезээнде «нотариат адырында контроль талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстерни «нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни болгаш хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстер-биле солуур;

4) 5-ки чүүлдүң бирги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Нотариус бодунуң ажыл-чорудулгазынга тала тыртпас болгаш хамаарылга чок болур, база Россия Федерациязының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын, нотариат дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулга Үндезиннерин, өске-даа Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың, Тыва Республиканың баш билип харыылаар айтырыгларының иштинге хүлээп алганы нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын, а ол ышкаш делегей чергелиг дугуржулгаларны удуртулга болдурар.»;

5) 7-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«7 чүүл. Күрүнениң нотариалдыг конторалары

Тыва Республикага күрүнениң нотариалдыг конторааларын ажыдарын болгаш хаарын нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни база хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы азы ооң даалгазын езугаар, девискээр органы боттандырар.»;

6) 8-ки чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«8 чүүл. Боттуң практиказы-биле ажылдап турар нотариус

Боттуң практиказы-биле ажылдап турар нотариус конторалыг болур, кандыг-даа банкыга санажылга болгаш өске-даа саннарны ажыдар, ооң иштинде валюталыг, эт-хөреңгиге болгаш хууда эвес эт-хөреңгиге эргелерлиг болгаш хүлээлгелерлиг болур, ажылдакчыларны ажылдадыр болгаш ажылдан үндүрер, кирген орулгаларны башкарар, бодунуң адындан судка, арбитраж судунга чүве чугаалаар болгаш Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр өске-даа ажыл-чорудулгаларны кылыр эргелиг.

Нотариус Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар, күрүнениң социал хандырылга, эмчи болгаш социал камгаладылга дузаларын ажыглаар.»;

7) 9 чүүлде:

а) бирги кезээнге «Федералдыг нотариат палатазы-биле кады» деп сөстерни немээр;

б) ийиги кезээнде «нотариат адырында контроль талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстерни «нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни база хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстер-биле солуур;

8) 10-гу чүүлде «хоойлужудулга-биле» деп сөстүң мурнунга «Россия Федерациязының болгаш» деп сөстерни немээр;

9) 12 чүүлде:

а) бирги кезээнде «Россия Федерациязының Юстиция яамызы» деп сөстерни «нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни база хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстер-биле солуур;

б) ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Нотариалдыг округта нотариустарның албан-дужаалдар санын Федералдыг нотариат палатазы-биле кады нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни база хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы-биле тодараткан чурум езугаар, тодарадыр.»;

в) үшкү кезээнде «нотариат адырында контроль талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының девискээр органы-биле» деп сөстерни «нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни база хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органы-биле» деп сөстер-биле солуур;

10) 13-кү чүүлде:

а) үшкү кезээнде «Россия Федерациязының Юстиция яамызының» деп сөстерни «нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни база хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының» деп сөстер-биле солуур;

б) чедиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Нотариустуң ажылдаар шагын нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни база хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының девискээр органынга бадылаар.»;

11) 15-ки чүүлдүң ийиги абзазында «көрдүнген» деп сөстүң мурнунга «нотариат дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулга үндезиннери-биле болгаш» деп сөстерни киирер;

12) 16-гы чүүлде:

а) ийиги кезээнде «биле дүүштүр» деп сөстерниң мурнунга «нотариат дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулга үндезиннери» деп сөстерни немей киирер;

б) дөрткү кезээн күжүн чидирген деп санаар;

13) 17-ги чүүлдүң дөрткү кезээнге «Россия Федерациязының» деп сөстерни немээр;

14) 19-ку чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«19 чүүл. Күрүнениң нотариалдыг конторазынга стажернуң болгаш нотариустуң дузалакчызы албан-дужаалдарга томуйлаары

Күрүнениң нотариалдыг конторазынга стажернуң болгаш нотариустуң дузалакчызы албан-дужаалдарга томуйлаарын Федералдыг нотариат палатазы-биле кады Россия Федерациязының Юстиция яамызының тодаратканы чурум езугаар, боттандырар.

Нотариустуң стажеру кылдыр юридиктиг дээди эртемниг кижи, а нотариустуң дузалакчызынга – нотариалдыг ажыл-чорудулга кылыр эргеге лицензиялыг кижи боол болур.

Стажернуң болгаш нотариустуң дузалакчызының эргелерин болгаш хүлээлгелерин күш-ажыл керээзи-биле тодарадыр.»;

15) 20-ги чүүлдүң бирги кезээнде «нотариат адырында контроль талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының девискээр органын» деп сөстерни «нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни база хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстер-биле солуур;

16) 22-ги чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«22 чүүл. Нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны болгаш нотариалдыг ажыл-чорудулганы боттандырып турар үеде чедирер өске-даа ачы-дузаларны төлээри

Күрүнениң нотариалдыг конторазында ажылдап турар нотариус, бо Хоойлунуң бирги чүүлүнүң үшкү кезээнде айыткан албан-дужаалдыг кижилер Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген ыяап-ла нотариат хевиринге нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылганы дээш, үндүрүглер болгаш чыылдалар дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган ставкалар талазы-биле күрүне каайлызын тыртар.

Боттуң практиказы-биле ажылдап турар нотариус бо чүүлдүң бирги кезээнде айыткан ажыл-чорудулгаларны кылганы дээш, күрүнениң нотариалдыг конторазында ындыг хевирлиг ажыл-чорудулганы кылганы дээш көрдүнген күрүне каайлызының чогуур хемчээлинге база үндүрүглер болгаш чыылдалар дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган онзагай чүүлдерни өөренип көргени-биле хемчээлге, нотариалдыг тарифти тыртар.

Күрүнениң нотариалдыг конторазында ажылдап турар нотариус, а ол ышкаш боттуң практиказы-биле ажылдап турар нотариус, бо Хоойлунуң 1-ги чүүлүнүң үшкү кезээнде айыткан албан-дужаалдыг кижилер, Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнмээн ыяап-ла нотариалдыг хевирге ажыл-чорудулгаларны кылганы дээш, нотариат дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулга Үндезиннериниң 22.1 чүүлүнүң негелделери-биле дүүштүр доктааттынган хемчээлге нотариалдыг тарифтерни тыртар.

Хамаатыларга болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринге күрүне каайлызын төлээр талазы-биле үндүрүглер болгаш чыылдалар дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чиигелделер, күрүнениң нотариалдыг конторазында ажылдап турар нотариус ышкаш кылдыр шак-ла ынчаар боттуң практиказы-биле ажылдап турар нотариуска, нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылганда, хамааржыр.

Нотариус нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылыры-биле бодунуң ажылдаар черинден дашкаар чорупканда, сонуургалдыг хамаатылар болгаш юридиктиг эргелиг албан черлери аңаа факт кырында үндүрген транспорт чарыгдалдарын эгидер.»;

17) 23-кү чүүлде:

а) бирги кезээнде «»дуза» деп сөстүң мурнунга «хоойлу-дүрүм болгаш» деп сөстерни немээр, «болгаш документилер төлевилелдерин тургузары» деп сөстерни «, Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга чөрүшкек болбайн турар, өске-даа саң-хөө акша орулгалары» деп сөстер-биле солуур;

б) дараазында уткалыг алдыгы кезекти немээр:

«Кожууннарның болгаш Кызыл база Ак-Довурак хоорайларның чагырга черлери күрүнениң нотариалдыг контораларын тургузары-биле нотариалдыг ажыл-чорудулгалар кылыры-биле негелделерни харыылап турар аңгы бажыңнарны азы оран-саваларны төлевир чокка бээр.»;

18) 24-кү чүүлге дараазында уткалыг дөрткү кезекти немээр.

«Нотариалдыг палата, бир-тээ дүрүм езугаар ооң сорулгаларын кылыры эргежок чугула болганда, ол хире сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырып болур.

19) 28-ки чүүлде:

а) адында «нотариат адырында контроль талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының девискээр органынга» деп сөстерни «нотариат палатазынга» деп сөстер-биле солуур;

б) бирги кезээнде «Нотариат адырында контроль талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының девискээр органы болгаш нотариалдыг палата болур» деп сөстерни «Нотариалдыг палата болур» деп сөстер-биле солуур;

в) үшкү кезээнге «Россия Федерациязының» деп сөстерни немээр;

20) 30-гу чүүлдүң бирги кезээнде «нотариат адырында контроль талазы-биле хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстерни «нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни база хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органын» деп сөстер-биле солуур;

21) 31-ги чүүлде «болгаш Тыва Республиканың» деп сөстерни ап каптар;

22) 33-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«33 чүүл. Суурларның чагырга даргаларының болгаш суурларның тус чер бот-башкарылгазының тускай төлээлеттирген албан-дужаалдыг кижилериниң кылып турар нотариалдыг ажыл-чорудулгалары

Чурттакчылыг черде нотариус чок болган таварылгада, суурнуң чагырга даргазы база суурнуң тус чер бот-башкарылгазының тускай төлээлеттирген албан-дужаалдыг кижизи дараазында нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылыр эргелиг болур:

1) чагыгларны шынзыдар;

2) шынныын шынзыдар;

3) салгал дамчып келген эт-хөреңгини камгалаар талазы-биле база хемчеглер алыры эргежок чугула апарган таварылгаларда, оларны эргелеп башкарар талазы-биле хемчеглерни алыр;

4) документилерниң хоолгаларын болгаш олардан ушта бижилгелерниң шынныын херечилээр;

5) документилерде хол үжүүнүң бодун херечилээр.

Суурларның чагырга даргаларынга болгаш суурларның тус чер бот-башкарылгазының тускай төлээлеттирген албан-дужаалдыг кижилеринге база өске-даа нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылырынга эргени Россия Федерациязының Хоойлужудулгазы-биле берген боол болур.»;

23) 34-кү чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«34 чүүл. Нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылырының чуруму

Нотариустарның нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылырының чурумун нотариат дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулга Үндезиннери-биле, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың өске-даа хоойлужудулга актылары-биле доктаадып тургузар.

Суурларның чагырга даргаларының база суурларның тус чер бот-башкарылгазының тускай төлээлеттирген албан-дужаалдыг кижилериниң нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылырының чурумун Россия Федерациязының Юстиция яамызының бадылааны нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылырының чурумунуң дугайында Инструкция езугаар доктаадып тургузар.»;

24) 35-ки чүүлде «103» деп саннарны ап каптар;

25) 36-гы чүүлге дараазында уткалыг алдыгы кезекти немээр:

«Нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны соңгаарладыры-биле база түр када соксадыры-биле өске-даа үндезиннерни Россия Федерациязының Хоойлужудулгазы-биле доктааткан боол болур.»;

26) 40-гы чүүлдүң бирги кезээнде «балап каапкан» деп сөстерниң соонга «сөстер болгаш өске-даа дугуржуп албаан эдилгелер, а ол ышкаш документилер» деп сөстерни немээр;

27) 48-ки чүүлде «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстерни ап каптар;

28) 51-ги чүүлдүң бирги кезээнде «чайладыры» деп сөстү «бээри» деп сөс-биле солуур;

29) 52-ги чүүлде «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстерни ап каптар;

30) 60-гы чүүлдү дараазында эдилге-биле бижиир:

«60 чүүл. Салгал дамчып келген эт-хөреңгини камгалаарының болгаш оларны эргелеп башкарарының хемчеглерин алырының дугайында даалга

Бир эвес салгал дамчып келген эт-хөреңги аңгы-аңгы черлерде турар болза, салгал дамчып келген эт-хөреңгини ажыткан чериниң талазы-биле нотариус нотариат адырында контроль болгаш хайгаарал талазы-биле хүлээлгелерни болгаш хоойлу-дүрүм ажыглаар хүлээлгелерни боттандырып турар күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының девискээр органнарын тарарыштыр нотариусче, а бир эвес ол суурда нотариус чок болза, ол эт-хөреңгини камгалаар болгаш эргелеп башкарар дугайында даалганы күүседири-биле хүлээлгелиг, салгал дамчаан эт-хөреңгиниң чогуур кезээниң чыдар чериниң талазы-биле нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылыры-биле төлээлеттирген суурнуң чагырга даргазынче, суурнуң тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижизинче чорудар.

Бир эвес салгал дамчып келген чер талазы-биле нотариуска ол эт-хөреңгини камгалаар болгаш эргелеп-башкарар талазы-биле хемчеглерни кым хүлээп алыр ужурлуу билдингир болза, ындыг даалганы, бир эвес салгал дамчаан эт-хөреңгиниң чогуур кезээниң турар чериниң талазы-биле суурда нотариус чок болза, чогуур нотариусче азы суурнуң чагырга даргазынче, суурнуң тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижизинче чорудар.

Салгал дамчып келген эт-хөреңгини камгалаар болгаш ону эргелеп башкарар талазы-биле хемчеглерни хүлээп алган нотариус азы чогуур суурнуң чагырга даргазы, суурнуң тус чер бот-башкарылгазының албан-дужаалдыг кижизи салгал дамчып келген этти ажыткан черге хамааржыр нотариусче айыттынган хемчеглерни ап чорутканының дугайында дыңнадыр.»;

31) 61-ги чүүлде:

а) бирги кезээнде «болгаш ону камгалаары-биле салгакчыларга азы өске-даа кижилерге дамчыдып бээр» деп сөстерни ап каптар;

б) ийиги кезээн дараазында эдилге-биле бижиир:

«Салгал дамчып келген эт-хөреңгиже кирип турар болгаш башкарылга негеттинмейн турар эт-хөреңги (акша, үнелиг валюта, үнелиг металлдар болгаш даштар, олардан кылдынган чүүлдер болгаш эргелеп башкарары негеттинмес үнелиг саазыннар, өске-даа ындыг эт-хөреңги) федералдыг хоойлу-биле көрдүнген таварылгаларда, нотариустуң депозидинче кииртинер азы керээ езугаар кадагалаары-биле банкыже дамчыттынар, чок болза нотариус керээ езугаар кадагалаары-биле салгакчыларның кайы-бирээзинге дамчыдып бээр, а кажан ону салгакчыларга дамчыдып бээр арга чок апарган таварылгада – нотариустуң санап көргени-биле өске кижиге дамчыдып бээр. Суурда нотариус чок таварылгада, салгал дамчаан эт-хөреңгиниң бижилгезин болгаш ону кадагалаары-биле дамчыдарын нотариалдыг ажыл-чорудулгаларны кылыр эргелиг суурнуң чагырга даргазы, суурнуң тус чер бот-башкарылгазының тускай төлээлеттирген албан-дужаалдыг кижизи боттандырар.»;

в) үшкү кезээнде «Кадагалакчы, азыракчы болгаш өске-даа кижилер» деп сөстерни «Кылып турар кижи» деп сөстер-биле, «сагындырып турарлар» деп сөстерни «сагындырып турар» деп сөстер-биле солуур;

32) 63-кү чүүлдүң бирги домаанга «Россия Федерациязының» деп сөстерни немээр;

33) 64-кү чүүлге дараазында уткалыг ийиги кезекти немээр:

«Чарыгдалдарны салгал дамчып келген эт-хөреңгиниң акша-хөреңгизи-биле төлээр өске-даа таварылгалар Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган боол болур.»;

34) 65-ки чүүлдүң ийиги кезээнге «Россия Федерациязының» деп сөстерни немээр;

35) 69-ку чүүлде:

а) 2-ги пунктуда «чартыынга» деп сөстү «кезээнге» деп сөс-биле солуур, «өгленишкен үезинде чедип алган» деп сөстерни ап каптар, дараазында уткалыг домакты немээр:

«Ашак-кадайның ниити эт-хөреңгиде кезээнге хуу өнчү эргезиниң дугайында херечилелди кады чурттаан кадайынга өгленишкен үезинде чедип алган ниити эт-хөреңгизиниң чартык кезиинге берген боол болур.»;

б) 3-кү пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

36) 71-ги чүүлде «бердинген» деп сөстүң мурнунга «Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр күрүне эрге-чагырга органнарының» деп сөстерни немээр, «хоойлужудулгазынга» деп сөске «Россия Федерациязының» деп сөстерни немээр;

37) 74-кү чүүлде «чөрүшкек болуп турар» деп сөстерни «чөрүшкек болбайн турар» деп сөстер-биле солуур, «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстерни ап каптар;

38) 84-кү чүүлде «хоойлужудулгага дүүштүр» деп сөстерни «Россия Федерациязының Чазааның» деп сөстер-биле солуур;

39) 85-ки чүүлдүң бирги кезээнде «Тыва Республиканың болгаш» деп сөстерни ап каптар.

2 чүүл

1. Бо чүүл-биле күштүг болуп кирериниң өске-даа хуусаалары доктааттынган дүрүмнерден аңгыда, бо Хоойлу 2008 чылдың январь 15-тен эгелеп, күштүг болур.

2. 12-ги пунктунуң иштики «б» пунктузу, 17-ги пунктунуң иштики «б» пунктузу, бо Хоойлунуң 1-ги чүүлүнүң 24-кү пунктузу ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп, күштүг болур

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 423 УХ-II 2007 чылдың декабрь 28.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ черининң дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында

2007 ч. октябрь 31 №976 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ черининң дугайында бо Дүрүмнү бадылаар.

2.Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга Тыва Республиканың Культура болгаш информация политика яамызы парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 ч. октябрь 31-де №976 доктаалы-биле бадылаан

Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ черининң дугайында

ДҮРҮМ

1.Нииты чүүлдер

1.1.Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чери (моон ыңай Тыва Республиканың Төлээ чери) Россия Федерациязының күүсекчи күрүне эрге-чагырга органнары-биле Тыва Республиканың күүсекчи күрүне эрге-чагырга органнарының адырлар аразынга удур-дедир харылзааларының ажыл-чорудулгазын таарыштырып, калбартырын боттандырар, Москва хоорайга Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының даалгазы-биле Тыва Республиканың сонуургалдарын харыылаар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органы болур.

1.2.Тыва Республиканың Төлээ чери юридиктиг албан чери, ол Тыва Республиканың Күрүне сүлде демдээн чураан таңмалыг, аңаа бодунуң адын тыва болгаш орус дылдарга бижиир, ол ышкаш бодунуң ажыл-чорудулгазын боттандырарынга эргежок чугула таңмалыг, штампаларлыг болгаш планкаларлыг болур.

1.3.Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың амгы күштүг хоойлужудулгазынга дүүштүр Тыва Республиканың Төлээ чери Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне символиказын ажыглап болур.

1.4.Тыва Республиканың Төлээ чери бодунуң ажыл-чорудулгазынга Россия Федерациязының Конституциязын, Тыва Республиканың Конституциязын, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгаларын, ол ышкаш бо Дүрүмнү удуртулга болдурар.

1.5.Тыва Республиканың Төлээ черининң Дүрүмүн болгаш структуразын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

1.6.Тыва Республиканың Төлээ чери Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга болгаш Чазаанга чагыртыр, ооң мурнунга харыысалгалыг база отчеттуг.

2. Кол сорулгалары

Тыва Республиканың Төлээ чери Тыва Республиканың Чазааның Даргазының болгаш Чазааның айтыышкыны-биле дараазында кол сорулгаларны күүседири-биле бодунуң ажыл-чорудулгазын организастаар:

2.1.Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының Москва хоорайже сургакчыладып чоруткан төлээлеринге ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, сургакчылап барганнарның сорулгалары-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээринге дузаны чедирер;

2.2.Россия Федерациязының Президент Администрациязы, Россия Федерациязының Чазаа, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралы, Россия Федерациязының яамылары болгаш ведомстволары-биле экономиктиг, политиктиг, эртем-техниктиг болгаш культура харылзааларының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазынга дүрген удур-дедир харылзааны тургузарын хандырар;

2.3.бодунга харыылааары-биле берген эргелеринге дүүштүр Тыва Республиканың социал-экономиктиг болгаш культура сонуургалдарын камгалаар, Тыва Республиканың сонуургалдарынга дүүштүр федералдыг эрге-чагырга органнарының хүлээп алган шиитпирлерин күүседирин кичээнгейге алыр;

2.4.Тыва Республиканың хөгжүлдезининң федералдыг программаларын ажылдап кылыр болгаш боттандырар талазы-биле ажылга дузаны чедирер;

2.5.Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарынга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазааның тургускан айтырыгларын шиитпирлээринге Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарынга дузаны чедирер;

2.6.Тыва Республиканың Россия Федерациязының регионнары, даштыкы чурттар болгаш делегей организациялары-биле экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш культура харылзааларын тургузарынга болгаш хөгжүдеринге деткимчени көргүзер;

2.7.политиктиг партиялар, өске-даа хөй-нииты организациялары, шажын-чүдүлге каттыжыышкыннары-биле удур-дедир харылзаалыг ажылдаар, Москва хоорайның болгаш Россия Федерациязының хөй-нииты шимчээшкиннери-биле харылзааларны Россия Федерациязының хоойлужудулгазында айыытканынга дүүштүр деткиир;

2.8.Тыва Республиканың сонуургалдарынга дүүштүр Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш эргелелдерининң хүлээп алырынга белеткеп турар азы хүлээп алган шиитпирлерининң дугайында Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга, Тыва Республиканың Чазаанга информацияны бээр.

3.Күүседир ажыл-чорудулгазы

Тыва Республиканың Төлээ чери Тыва Республиканың Чазааның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазааның айтыышкыны-биле дараазында ажыл-чорудулганы күүседир:

3.1.Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнары болгаш эргелелдери-биле удур-дедир харылзажып тургаш, Тыва Республиканың, ооң иштинде Тыва Республиканың Чазааның Даргазының, Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың өске-даа күрүне эрге-чагырга органнарының сонуургалдарын таныштырар;

3.2.Тыва Республиканың сонуургалдары кирген айтырыглар талазы-биле Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарының эрге-хоойлу актыларының төлевилелдерин ажылдап кылырынга киржир;

3.3.республиканың сонуургалдарынга хамаарышкан айтырыгларны Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелинге, Россия Федерациязының Чазааның ажык хуралдарынга, Россия Федерациязының яамыларының болгаш ведомстволарының коллегия хуралдарынга чугаалажыр турда, оларның ажылынга киржир;

3.4.Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының даалгазы-биле республиканың ажыл-амыдыралының чугула айтырыгларының талазы-биле информацияны Россия Федерациязының Президент Администрациязының удуртукчузунга, Россия Федерациязының Чазаанга, Россия Федерациязының өске-даа күрүне эрге-чагырга органнарынга болгаш эргелелдеринге бээр;

3.5.Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарында болгаш эргелелдеринде политиктиг болгаш экономиктиг болуушкуннар дугайында чугула оперативтиг медээлерни белеткээш, Тыва Республиканың Чазааның Даргазынче, Тыва Республиканың Чазаанче удуртулга чогуур үезинде дээштиг хемчеглерни алыры-биле дамчыдар;

3.6.Россия Федерациязының Президентизининң Администрациязының удуртукчузунуң, Россия Федерациязының Чазааның, Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш эргелелдерининң дилээ-биле немелде медээлерни бээр болгаш Тыва Республикага хамааржыр айтырыгларны шиитпирлээр федералдыг яамыларга болгаш ведомстволарга чогуур дузаны чедирер сорулга-биле консультативтиг дузаны чедирер;

3.7.Россия Федерациязының Даштыкы херектер яамызы, дипломаттыг, садыг болгаш культура төлээ черлери база даштыкы чурттарның болгаш делегей организацияларының миссиялары-биле удур-дедир сырый харылзажыр, Россия Федерациязының хоойлужудулгазында тургустунган чурум езугаар Тыва Республиканың сонуургалдарынга хамаарышкан айтырыгларны чугаалашкан чугаалажыышкыннарга, делегей комиссияларының ажылынга киржир;

3.8.Тыва Республиканың Россия Федерациязының өске регионнары болгаш даштыкы чурттар-биле чарган керээлерининң, дугуржулгаларының күүселдезинге, айыткан күрүнелерниң болгаш регионнарның Тыва-биле экономиктиг, эртем болгаш культура харылзааларын моон соңгаар калбартыр болгаш быжыглаар талазы-биле хемчеглерни эрттиреринге дузаны чедирер;

3.9.Тыва Республиканың регионнар аразының, даштыкы экономиктиг харылзааларын хөгжүдеринге, республикага саң-хөө, инвестиция хөреңгилерин, мурнакчы технологияны хаара тударынга дузалаар;

3.10.Россия Федерациязының субъектилерининң күрүне эрге-чагырга органнары болгаш оларның төлээлекчилери-биле удур-дедир сырый харылзаалыг ажылдаар;

3.11.Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш эргелелдерининң Москва хоорайга сургакчылап барган төлээлекчилеринге албан даалгаларын күүседиринге дузаны чедирер;

3.12.хемчеглерни акшаландырары-биле федералдыг тускай сорулгалыг болгаш инвестиция программаларында киирген Тыва Республиканың Чазааның бюджет чагыын камгалаар талазы-биле ажылды организастаар;

3.13.Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының өске-даа албан даалгаларын күүседир;

3.14.эт-хөреңгиге эргениң амгы күштүг хоойлужудулгага дүүштүр республиканың күрүне сонуургалынга эт-хөреңгини садып алыр;

3.15.Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының даалгаларын күүседир сорулга-биле, Москва хоорайда сургакчылап келгеннерниң албан-даалгалары-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының болгаш эргелелдерининң удуртукчуларының (оларның төлээлекчилерининң) киржилгези-биле, эргежок чугула херек болу бергенде, Москва хоорайның организацияларының, Тыва Республика-биле керээ хүлээлгелерлиг өске-даа регионнарның төлээлерининң киржилгези-биле чөвүлел хуралды эрттирер;

3.16.Москва хоорайга сургакчылап келген Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының төлээлерининң албан-даалгаларын кайы хире күүсеткенининң дугайында отчеттарын дыңнаар;

3.17.Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының федералдыг күрүне эрге-чагырга органнарынче чоруткан документилерин дүрген чедиреринге дузаны чедирер;

3.18.Тыва Республикадан Москва хоорайда өөренип турар студентилерге болгаш аспирантыларга дузаны чедирер;

3.19.Москва хоорайга баш бурунгаар көрдүнмээн берге байдалга таварышкан республикада чурттап турар хамаатыларга бодунуң бүрүн эргелеринде көрдүнген хемчээли-биле деткимчени көргүзер, оларга консультативтиг болгаш өске-даа дузаны чедирер;

3.20.Тыва Республиканың албан-дужаалдыг кижилеринге, албан делегацияларынга даштыкы күрүнелерже сургакчылаары-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээринге дузалаар;

3.21.Тыва Республикага таарымчалыг байдалды тургузуп деткиир, республиканың социал-экономиказының хөгжүлдезининң айтырыгларын чырыдар сорулга-биле Россия Федерациязының массалыг информация чепсектери-биле удур-дедир харылзаалыг, бир демниг ажылдаар;

3.22. Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының даалгазы-биле өске-даа сорулгаларны болгаш ажыл-чорудулганы күүседир.

4. Кол эргелери

Тыва Республиканың Чазааның, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының даалгаларының талазы-биле Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күштүг хоойлужудулгазынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның кылыры-биле берген харыысалгалыг сорулгаларын болгаш ажыл-чорудулгазын күүседирде мындыг эргелерлиг болур:

4.1. Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарынга болгаш эргелелдеринге республиканы төлээлээр;

4.2. Тыва Республикага хамааржыр айтырыгларны Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарынга болгаш эргелелдеринге чугаалажыр үеде эргежок чугула материалдарны Тыва Республиканың Чазак Аппарадындан, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Канцеляриязындан, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарындан, тус чер бот-башкарылга органнарындан негээр;

4.3. Тыва Республикага хамааржыр айтырыгны Россия Федерациязының Президентизининң бүрүн эргелиг төлээлерининң, федералдыг күрүне эрге-чагырга органнарының төлээлерининң хуралдарынга чугаалажып турда, ооң ажылынга киржир;

4.4. Тыва Республиканың киирген айтырыгларын Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарынга болгаш эргелелдеринге чугаалажырынга эргежок чугула херек болу бергенде Тыва Республиканың аңаа хамааржыр яамыларының болгаш ведомстволарының болгаш өске-даа күрүне органнарының удуртукчуларын база тускай эртемниглерин хаара тудар;

4.5. Тыва Республиканың бүрүн эргелеринге кирип турар айтырыгларны чогуур күрүне эрге-чагырга органнарынга болгаш эргелелдеринге чугаалажып турда, саналдарны киирер, түңнелдерни үндүрер;

4.6. Тыва Республиканың Чазааның адындан керээлерни чарар, дугуржулгаларны болгаш өске-даа юридиктиг документилерни кылыр;

4.7. Россия Федерациязының күрүне эрге-чагырга органнарынга чугаалажыр Тыва Республикага хамааржыр айтырыгны белеткээринге эргежок чугула херек болу бергенде керээ езугаар организацияларны, эртем албан черлерин, экономиктиг болгаш социал төптерни, эртемденнерни болгаш тускай эртемниглерни хаара тудар;

4.8. албан сорулгаларынга Тыва Республиканың Чазааның күрүнениң харылзаа болгаш коммуникация системазын ажыглаар;

4.9. радиога, телевидениеге болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектеринге Тыва Республиканың удуртулгазының чугааларын база парлалга конференцияларын организастаар;

4.10.Москва хоорайда Тыва Республиканың коммерциялыг болгаш коммерциялыг эвес организацияларының болгаш өске-даа структураларының республикага хамааржыр ажыл-чорудулгазын тургузарынга болгаш калбартырынга дузалаар, оларга эргежок чугула консультативтиг дузаны чедирер;

4.11. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазында көрдүнген өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

5. Ажыл-чорудулгазын организастаары

5.1.Тыва Республиканың Төлээ черин Москва хоорайда Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлээзи баштаар (моон ыңай Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлээзи), ол Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы болур, бодунуң ажыл-чорудулгазын Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күштүг хоойлужудулгазынга база бо Дүрүмге үндезилээш, боттандырар.

5.2.Москва хоорайда Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлээзин Тыва Республиканың Чазааның Даргазы томуйлаар болгаш албан-дужаалдан хостаар.

Бир эвес Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлээзи хары угда Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы албан-дужаалды ээлээр болза,Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлээзин Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Тыва Республиканың Улуг Хуралы-биле чөпшээрешкен соонда бо албан-дужаалга томуйлаар болгаш бо албан-дужаалдан хостаар.

5.3.Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлээзи бодунуң ажыл-чорудулгазының талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга дорт чагыртыр.

5.4.Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлээзи бир бирги оралакчылыг, оралакчылыг болур.Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлээзининң саналдап киирип келгени-биле оларны Тыва Республиканың Чазаа бо албан-дужаалдарга томуйлаар болгаш албан-дужаалдардан хостаар;

5.5.Тыва Республиканың бүрүн эргелиг төлээзи:

Тыва Республиканың Төлээ черининң ажыл-чорудулгазын удуртур;

Тыва Республиканың Төлээ черининң Аппарадының штаттыг ажылдакчыларын Тыва Республиканың Чазааның доктаадып тургускан ажылдакчыларның санынга болгаш күш-ажыл төлевирининң фондузунга, Тыва Республиканың Төлээ черин тударының смета чарыгдалдарынга дүүштүр бадылаар;

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы-биле дугуржуп тургаш, Тыва Республиканың Төлээ черининң Аппарадынга ажылдаар күрүнениң хамааты албан-хаакчыларын ажылга томуйлаар болгаш албан-дужаалдан хостаар;

Тыва Республиканың Төлээ черининң Аппарадының күрүнениң хамааты албан-хаакчыларының база Тыва Республиканың Төлээ черининң структурлуг адырларының ажылдакчыларының эргелерин, хүлээлгелерин болгаш харыысалгаларын амгы күштүг хоойлужудулгага дүүштүр тургузар;

Тыва Республиканың Төлээ черининң күрүнениң хамааты албан-хаакчыларының болгаш өске-даа ажылдакчыларының ыяап-ла күүседир ужурлуг дужаалдарны, айтыышкыннарны бодунуң бүрүн эргезин езугаар үндүрер;

Тыва Республиканың Төлээ черининң эргезинге хамааржыр айтырыглар талазы-биле нормативтиг-эрге-хоойлу актыларының төлевилелдерин Тыва Республиканың Чазаанга көөрү-биле доктааттынган чурум езугаар киирер;

Тыва Республиканың Төлээ черининң Аппарадының күрүнениң хамааты албан-хаакчыларынга класстыг эрге-дужаалдарны доктааттынган чурум езугаар тыпсыр;

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының даалгазы-биле күштүг хоойлужудулгага дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның адындан керээлерни, дугуржулгаларны болгаш өске-даа юридиктиг документилерни чарып болур;

Тыва Республиканың Төлээ чери бодунуң бүрүн эргезинге дүүштүр керээлерни болгаш дугуржулгаларны чарып болур;

Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың Чазааның айтыышкыны-биле Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

5.6. Тыва Республиканың Төлээ черининң ажылдакчылары Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албан-хаакчылары болур, Тыва Республиканың күштүг хоойлужудулгазы-биле оларга тургустунган чурум езугаар күрүнениң хамааты албан-хаакчыларының класстыг эрге-дужаалың тыпсыр.

6. Тыва Республиканың Төлээ черин акшаландырары болгаш эт-хөреңгизи.

6.1. Тыва Республиканың Төлээ черин Тыва Республиканың республика бюджединден болгаш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга удурланышкак эвес өске-даа үндезиннерден акшаландырар, Тыва Республиканың Төлээ чери банк албан черлеринге агар саннарны ажыдып алыр, оларга операцияларны боттандырар эргелиг.

6.2. Тыва Республиканың Төлээ черининң эт-хөреңгизинге бажың,тудуглар, дериг-херекселдер, транспорт аймаа болгаш салдынган сорулгаларны шиитпирлээринге эргежок чугула өске-даа эт-хөреңги хамааржыр, олар Тыва Республиканың күрүне өнчүзү болур.

6.3.Тыва Республиканың Чазааның азы Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының аңаа төлээлеттиргенининң шиитпири-биле бо Дүрүмнүң 6.2 пунктузунда айыткан эт-хөреңгини күштүг хоойлужудулгага дүүштүр үш дугаар кижиге дамчыдып берип болур.

7.Тыва Республиканың Төлээ черин дүжүрери болгаш эде тургузары

7.1.Россия Федерациязының күштүг хоойлужудулгазында айыткан чурум езугаар Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шиитпири-биле Тыва Республиканың Төлээ черин дүжүрер азы эде тургузар.

Тыва Республиканың Төлээ черининң турар чери—Москва хоорай, Донская кудумчузу, бажың 8, стр.2.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының ДОКТААЛДАРЫ

2008 чылдың март 2-де болур Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкынны эрттирерингге болгаш соңгукчуларның үннерин санаарынга девискээр соңгулда комиссиялары-биле дугурушкан езугаар муниципалдыг районнарының тус чер чагыргаларының, хоорай округтарының баштыңнарының тургускан соңгулда участоктарының чаңгыс аай дугаарлаашкынын доктаадырының дугайында

2008 чылдың январь 17 №28/164-5 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 20-ги чүүлүнүң 1-ги пунктузунуң 10-гу иштики пунктузунга дүүштүр, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. 2008 чылдың март 2-де болур Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкынны эрттирерингге болгаш соңгукчуларның үннерин санаарынга муниципалдыг районнарның тус чер чагыргалырының, хоорай округтарының баштыңнарының девискээр соңгулда комиссиялары-биле дугурушкан езугаар тургускан соңгулда участоктарының чаңгыс аай дугаарлаашкынын доктаадыр (капсырган).

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2008 чылдың январь 17-де № 28/164-5 доктаалынга капсырылга

2008 чылдың март 2-де болур Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының талазы-биле бадылаашкынны эрттирерингге болгаш соңгукчуларның үннерин санаарынга муниципалдыг районнарның тус чер чагыргаларының, хоорай округтарының баштыңнарының девискээр соңгулда комиссиялары-биле дугурушкан езугаар тургускан соңгулда участоктарының

ДАҢЗЫЗЫ

Участоктуң дугаары — Соңгулда участогунуң ады

Кызыл хоорай

1. Енисей 2. Ленинградский – 1
3. Ленинградский 4. Школьный
5. Первомайский 6. Малчын
7. Пролетарский 8. Молодежный
9. Мугур 10. Загородный
11. Строительный 12. Ленин
13. Центральный 14. Чүлдүм
15. Кочетов 16. Чехов
17. Учебный 18. Кожзаводский
19. Ровенский 20. Баян-Колдуң
21. Геологический 22. Кечил-оол
23. Автодорожный 24. Медицинский
25. Бай-Хаакский 26. Лопсанчаптың
27. Горный 28. Южный 29. Ангарский
30. Правобережный-1
31. Правобережный-2 32. Спутник

Ак-Довурак хоорай

33. Центральный 34. Школьный
35. Юбилейный 36. Чкаловтуң
37. Южный 38. Транспортный

Бай-Тайга кожууну

39. Тээлиниң 40. Ээр-Хавактың
41. Хемчик 42. Кызыл-Дагның
43. Кара-Хөлдүң 44. Бай-Талдың
45. Шуйнуң

Барыын-Хемчик кожуун

46. Кызыл-Мажалыктың Мелиораторнуң
47. Кызыл-Мажалыктың Центральный
48. Аксы-Барлыктың 49. Аянгатының
50. Барлыктың 51. Бижиктиг-Хаяның
52. Актың 53. Шекпээрниң
54. Хөнделеңниң 55. Эрги-Барлыктың

Чөөн-Хемчик кожуун

56. Чадааналың Центральный
57. Чадааналың Соңгу талазы
58. Чадааналың Мерген-Херел
59. Чадааналың Чөөн талазы
60. Баян-Таланың 61.Ийимениң
62.Теве-Хаяның 63.Хайыраканның
64. Хөндергейниң 65. Хорум-Дагның
66. Чадааналың 67. Чыраа-Бажының
68. Чыргакының 69. Шеминиң
70. Элдиг-Хемниң Каа-Хем кожуун
71. Суг-Бажының 72. Бүрен-Хемниң
73. Кундустугнуң 74. Бояровканың
75. Көк-Хаактың 76. Сарыг-Септиң Барыын талазы 77. Сарыг-Септиң Чөөн талазы 78. Дерзиг-Аксының
79. Бүрен-Аксының 80. Авыйганның
81. Сизимниң 82. Эржейниң
83. Усть-Ужепский
84.Бүрен- Бай-Хаактың 85. Ильинканың

Кызыл кожуун

86. Каа-Хемниң Барыын талазы
87. Каа-Хемниң Центральный
88.Каа-Хемниң Чөөн талазы
89. Кара-Хаактың 90. Чербиниң
91. Баян-Колдуң 92. Терлиг-Хаяның
93. Целинныйның 94. Шамбалыгның
95. Сукпактың Центральный
96. Сукпактың Школьный
97. Ээрбектиң 98. Элегес-Аксының

Мөңгүн-Тайга кожуун

99. Мугур-Аксының Чөөн талазында
100. Мугур-Аксының Барыын талазында
101. Кызыл-Хаяның

Өвүр кожуун

102. Сарыг-Хөлдүң 103. Чаа-Суурнуң
104. Дус-Дагның 105. Хандагайтының
106. Солчурнуң 107. Саглының

Бии-Хем кожуун

108. Туранның Больничный
109. Туранның Соңгу талазында
110.Туранның Барыын талазында
111. Туранның Центральный
112.Найыраловский 113.Аржаанның
114. Тарлагның 115. Хадыңның
116. Уюктуң 117. Суштуң
118. Сесерлигниң 119. Хутинский
120. Шивилигниң

Сүт-Хөл кожуун

121. Алдан-Маадыр 122.Ак-Даштың
123.Бора-Тайга 124.Суг-Аксының
125. Кара-Чырааның 126. Кызыл-Тайганың
127. Ишкинниң

Таңды кожуун

128. Бай-Хаактың 129. Дүргенниң
130.Сосновканың 131. Хадың-Аксының
132. Балгазынның 133. Кызыл-Арыгның
134. Сойнуң 135. Арыг-Бажының
136. Межегейниң 137.Успенканың
138. Кочетовтуң Тере-Хөл кожуун
139. Таежный 140. Поселковый

Тес-Хем кожуун

141. Самагалтайның 142.Чыргаландының
143. Берт-Дагның 144. Шуурмактың
145. У-Шынааның 146. О-Шынааның
147. Кызыл-Чырааның

Тожу кожуун

148.Тоора-Хем 149. Салдамның
150. Азасстың 151. Ийниң
152. Ырбанның 153. Сыстыг-Хемниң

Улуг-Хем кожуун

154.Шагаан-Арыгның Чөөн талазының
155. Шагаан-Арыгның Центральный
156.Шагаан-АрыгныңБарыын талазының
157.Шагаан-Арыгның Мурнуу талазының
158. Арыг-Бажының 159. Хайыраканның
160. Ийи-Талдың 161. Чаатының
162.Торгалыгның 163. Эйлиг-Хемниң
164. Арыг-Үзүүнүң 165. Арысканның
166. Иштии-Хемниң

Чаа-Хөл кожуун

167. Чаа-Хөлдүң 168. Кызыл-Дагның
169. Шанчының 170. Ак-Дуругнуң

Чеди-Хөл кожуун

171. Хову-Аксының 172. Хендергениң
173. Элегестиң 174. Чал-Кежигниң
175. Сайлыгның 176. Хөлчүктүң

Эрзин кожуун

177. Бай-Дагның 178. Эрзинниң
179. Мөренниң 180. Сарыг-Булуңнуң
181. Нарынның 182 Качыктың.

2008 чылда Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларын эрттирерингге кандидаттың, соңгулда каттыжыышкынының соңгулда фондуларының акша-хөреңгилеринден чарыгдалдарының эң ындыкы түңүнүң дугайында

2008 чылдың январь 17 № 28/165-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлузунуң 52-ги чүүлүнүң 6-гы пунктузунга, «2007 чылда федералдыг бюджеттиң дугайында» Федералдыг хоойлунуң 1-ги чүүлүнге дүүштүр, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Депутаттарның соңгулдаларын эрттирерингге соңгулда фондуларының акша-хөреңгилеринден чарыгдалдарының эң ындыкы түңүнүң хемчээлин тодарадыр:

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларынга болза:

кандидатка – 1 733 400 рубль хемчээлге; соңгулда каттыжыышкынынга - 28 890 000 рубль хемчээлге тодарадыр.

2. Кандидаттың, соңгулда каттыжыышкынының соңгулда фондуларының акша-хөреңгилериниң хемчээлдерин бо доктаалда кошкан №1 капсырылга езугаар тодарадыр.

3. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Даргазы Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгелерин күүседип турар К.С.МОНГУШ.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2008 чылдың январь 17-де №28/165-5 доктаалынга капсырылга №1

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле кандидаттарның, соңгулда каттыжыышкыннарының соңгулда фондуларының акша-хөреңгилериниң хемчээли

ч/е №	Соңгулда фондузунуң акша-хөреңгилерин тургузарының үнер дөстери	Түңү (рубльдер-биле)
1.	Кандидаттың (бүрүткеттирген кандидаттың) соңгулда фондузунуң акша-хөреңгилеринден шупту чарыгдалдарының эң ындыкы түңү ооң иштинде	1 733 400
1.1.	Кандидаттың, бүрүткеттирген кандидаттың бодунуң акша-хөреңгилери, олар ниитизи-биле бо сандан көвүдеп болбас	1733 400
1.2.	Кандидатты, бүрүткеттирген кандидатты идип үндүрген соңгулда каттыжыышкынының акша-хөреңгилери (соңгулда каттыжыышкынының соңгулда фондузунуң акша-хөреңгилеринден эвес), олар ниитизи-биле бо сандан көвүдеп болбас	1733 400
1.3.	Хамаатыларның эки тура-биле киирген өргүлдери. Хамаатының өргүлүнүң түңү ниитизи-биле хамааты бүрүзүнге бо сандан көвүдеп болбас.	173 340
1.4.	Юридиктиг эргелиг албан черлериниң эки тура-биле киирген өргүлдери. Юридиктиг эргелиг албан чериниң өргүлүнүң түңү ниитизи-биле юридиктиг эргелиг албан черлери бүрүзүнге бо сандан көвүдеп болбас.	346 680
2.	Кандидаттың соңгулда долаазы	260 010
3.	Соңгулда каттыжыышкынының соңгулда фондузунуң акша-хөреңгилеринден шупту чарыгдалдарының эң ындыкы түңү ооң иштинде:	28 890 000
3.1.	Соңгулда каттыжыышкынының бодунуң акша-хөреңгилери	28 890 000
3.2.	Хамаатыларның эки тура-биле киирген өргүлдери. Хамаатының өргүлүнүң түңү хамааты бүрүзүнге бо сандан көвүдеп болбас.	288 900
3.3.	Юридиктиг эргелиг албан черлериниң эки тура-биле киирген өргүлдери. Юридиктиг эргелиг албан чериниң өргүлүнүң түңү юридиктиг эргелиг албан чери бүрүзүнге бо сандан көвүдеп болбас.	866 700
4.	Соңгулда каттыжыышкынынга соңгулда долаазы	4 333 500

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Кара-Хөлдүң чаңгыс мандаттыг №53 соңгулда округунуң талазы-биле депутады А.Ч.Иргиттиң бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксадырының дугайында

2008 чылдың январь 17 № 28/166-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Кара-Хөлдүң чаңгыс мандаттыг №53 соңгулда округунуң талазы-биле соңгуттурган А.Ч.Иргитти Сүт-Хөл кожууннуң Ишкин көдээ суурунуң баштыңының албан-дужаалынга соңгааны-биле холбаштыр, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының эрге-байдалдарының дугайында» Хоойлузунуң 3-кү чүүлүнүң 2-ги кезээнге дүүштүр 2008 чылдың январь 17-де киирген билдириишкининге үндезилеп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Кара-Хөлдүң чаңгыс мандаттыг №53 соңгулда округундан соңгуттурган депутат Александр Чыдам-оолович Иргиттиң бүрүн эргелерин хуусаадан эрте, 2008 чылдың январь 17-ден соксадыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Уюктуң чаңгыс мандаттыг №94 соңгулда округунуң талазы-биле депутады Л.С.Лопчарның бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксадырының дугайында

2008 чылдың январь 17 № 28/167-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Уюктуң чаңгыс мандаттыг №94 соңгулда округунуң талазы-биле соңгуттурган Л.С.Лопчарны Бии-Хем кожууннуң Сесерлиг көдээ суурунуң баштыңының албан-дужаалынга соңгааны-биле холбаштыр, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының эрге-байдалдарының дугайында» Хоойлузунуң 3-кү чүүлүнүң 2-ги кезээнге дүүштүр 2008 чылдың январь 17-де киирген билдириишкининге үндезилеп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Уюктуң чаңгыс мандаттыг №94 соңгулда округундан соңгуттурган депутат Любомир Севенович Лопчарның бүрүн эргелерин хуусаадан эрте, 2008 чылдың январь 17-ден соксадыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Аржаанның чаңгыс мандаттыг №93 соңгулда округунуң талазы-биле депутады В.К.Бичи-оолдуң бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксадырының дугайында

2008 чылдың январь 17 № 28/168-5 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Аржаанның чаңгыс мандаттыг №93 соңгулда округунуң талазы-биле соңгуттурган В.К.Бичи-оолду Бии-Хем кожууннуң Аржаан көдээ суурунуң баштыңының албан-дужаалынга соңгааны-биле холбаштыр, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының болгаш Хоойлужудулга палатазының депутаттарының эрге-байдалдарының дугайында» Хоойлузунуң 3-кү чүүүнүң 2-ги кезээнге дүүштүр 2008 чылдың январь 17-де киирген билдириишкининге үндезилеп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының Аржаанның чаңгыс мандаттыг №93 соңгулда округундан соңгуттурган депутат Валерий Кызыл-оолович Бичи-оолдуң бүрүн эргелерин хуусаадан эрте, 2008 чылдың январь 17-ден соксадыр.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Чөөн-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүң хүлээлгелеринден хостаарының дугайында

2008 чылдың январь 17 № 28/169-5 Кызыл хоорай

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелериниң болгаш референдумга киржир эргезиниң кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 29-ку чүүлүнүң 6-гы пунктузу езугаар «Родина» политиктиг партияның Тывада девискээр салбырындан идип үндүрткен, Чөөн-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының шиитпирлеп бадылаар ужурлуг кежигүнү Л.О.Хомушкунуң билдириишкинин көргеш, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Чөөн-Хемчик кожууннуң девискээр соңгулда комиссиязының шиитпирлеп бадылаар ужурлуг кежигүнүнүң хүлээлгелеринден Лариса Очур-ооловна Хомушкуну хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Даргазы Б.Д.ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгелерин күүседип турар К.С.МОНГУШ.

• Төөгүже хая көрнүп...

СУМУДАН КЕЛГЕН ООЛ

Эрткен чүс чылда Тываның сураглыг күрүне болгаш политиктиг ажылдакчыларының бирээзи чораан Александр Маныгеевич Чымба бо чылдың январь 24-те 100 харлаар. Тываның Төп күрүне архивиниң партияларның болгаш хөй-ниити организацияларының архив документилерин шыгжаар төвүнде Александр Чымбаның дугайында материалдар эвээш эвес, ооң каяа төрүттүнгенин, политиктиг улуг ажылче канчаар киргенин оон таныжып ап болур.

Чымба 1908 чылдың январь 24-те Барыын-Хемчик кожуунда Көк-Боом деп черге малчын арат Сарыг-Донгак Маныгының өг-бүлезинге төрүттүнген. Ол 6 харлыг турда, ачазы чок апарган, иези ону өстүрген. Он сес хар чеде бергешле, ол тараачын ажыл-агыйже кирип, үрезин чаштырып, чер аңдарып, чайын тараа суггарып, күзүн дүжүт ажаалдазынга киржип эгелээн. Чүгле ол эвес, ыяштан янзы-бүрү дүрзүлер база чазап, амыдыраарының аргазын дилеп, оларны аъш-чемге, эт-херекселге орнап ап турган.

Ол чээрби харлыг тургаш политиктиг ажыл-херекче кирген. Ону доозуптарга, Сарыг-Донгак Чымбаны Каа-Хем районче коллективтиг ажыл-агыйлар тургузар талазы-биле инструктор кылдыр томуйлаан.

Тыва Арат Республика турар үеде республиканың эң тергиин оолдарын болгаш кыстарын Москваже, Чөөн чүк улустарының Коммунистиг университединче өөредип чоруткан.

> ***Эрткен чүс чылда Тываның сураглыг күрүне болгаш политиктиг ажылдакчыларының бирээзи чораан Александр Маныгеевич Чымба бо чылдың январь 24-те 100 харлаар***

Аныяктарның революстуг эвилелиниң кежигүнү апарган, Эрги-Барлык сумузунуң аныяктар организациязының секретарынга база соңгуткан. А 1930 чылда тыва бижик тургустуна бээрге, ол ону аажок дүрген өөренип алгаш, өскелерни аңаа өөредип, бижик билбес чорукту узуткаар талазы-биле бөлгүмнерге башкылап турган.

Ол-ла 30 чылдарның эгезинде республикага коллективизация эгелей берген. 1931 чылда ону Кызылче, колхозчулар курузунче өөредип чорудар турган. 1931 чылда ынаар бөлүк аныяктар чоруткан, оларның аразынга Чымба база кирген. Аңаа өөредилгени ол 1935 чылда дооскан.

Кажан ол Тывазынга чедип кээрге, ону Кызылга эмчи сестраларының курузунга очулдурукчуладып каан. Бо ажылды аажок харыысалгалыг үүле деп санаар херек. Эмчи кадрлары республикага чедишпес, а курстарга Совет Эвилелинден чаладып келген орус специалистер башкылап турган, а дыңнакчылардан орус дыл билир кижи барык чок. Ынчангаш, очулдурукчу ажылды орус дылды тергиин эки билир кижиге дагзыры чугула апарган. Сарыг-Донгак Чымбаны ындыг кижи деп санаан, чүге дээрге ол Москвага өөренип турган үезинде чүгле өөредилге программазын шиңгээдип ап эвес, орус дылды дыка хынамчалыг өөренип турган.

Чымба чүгле очулдурукчулап турган эвес, Кызылга турган нам школазынга төөгү база башкылап турган.

Идепкейлиг болгаш бижик-билиглиг аныяк эрни чоорту депшидип эгелээн. 1936 чылда ону ТАР-ның Парлалга комитединиң даргазынга томуйлаан. 1938-1941 чылдарда ТАР-ның үлетпүр болгаш тудуг сайыдынга ажылдап турган. 1941 чылда А.М. Чымбаны Тыва Арат Республиканың Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазынга томуйлаан. Россияның составынга Тыва 1944 чылдың октябрь 11-де каттышкан соонда, ол ажылчы чоннар депутаттарының Тыва область Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы апарган. Совет паспорт ап тургаш, ол Александр деп ат шилип алган, ынчангаш ол Александр Маныгеевич Чымба апарган.

Тываның күүсекчи эрге-чагыргазының дээди органын удуртуп тургаш, Александр Маныгеевич төрээн республиказының сайзыралы дээш дыка хөй ажыл-херектерни кылган. Ол чылдарда Тываның бурунгаар хөгжүлдеге чедип алган бүгү чүүлдери А.М. Чымбаның шудургу күш-ажылының, организакчы салым-чаяанының болгаш удуртукчу арга-шинээниң ачызында чедип алдынган. Ооң чон мурнунга ачы-хавыяазын күрүне бедии-биле үнелээн: ол ТАР Ордени-биле, Ленин ордени-биле дөрт удаа, медальдар-биле шаңнаткан. Ол ССРЭ-ниң Дээди Совединиң, ажылчы чоннар депутаттарының область Совединиң депутады кылдыр соңгудуп чораан.

А.М. Чымбаның ады «XX чүс чылда Тываның сураглыг кижилери» деп күрүне номунда кирген.

Бо чүүлдү ТР-ниң Төп күрүне архивиниң партияларның болгаш хөй-ниити организацияларының архив документилерин шыгжаар төвүнүң специалистери белеткээн.

Чагаалар аразындан

ЧҮГЛЕ МЕДЭЭЛЕР КОЛДАП ТУРАР

Сөөлгү үеде «Шын» солуннуң арыннарынга номчукчуларның тыва телевидениениң дамчыдылгаларының болгаш черле тыва дылда үнүп турар солуннарның дугайында боттарының бодалдарын, санал-оналын номчукчулар-биле үлежип, сүмележип турарлар. Мен база оларга каттыжып, бодумнуң бодалдарымны, күзелдеримни бижиир бодадым.

Шынап-ла, сөөлгү үеде тыва телевидениениң дамчыдылгалары колдуу чүгле медээлер-биле кызыгаарланып турар апарган. Ол медээлерни хүнде та чеже катап көргүзер чүве, көрүкчүлерге, дыңнакчыларга дыка-ла таарымча чок болуп турар. Ооң-биле кады ол дамчыдылганы орус дылда база дамчыдып турар болгай. Тыва телевидениеге берген ындында-ла эвээш үениң чартыын реклама, чарлалдар база үзе киргеш туруп бээр. Ол харын ындыг-ла ыйнаан, боттарынга база акша-төгерик ажылдап алыр аргазы-ла боор чүве ыйнаан.

Ол катаптап турар үениң орнунга өске солун дамчыдылгалардан организастаза кандыгыл? Чамдык хүннерде эки утка-шынарлыг дамчыдылгаларны кылып турары эки-дир. Ылаңгыя Орлан Дамба-Хууректың «Болчаг шагы» деп дамчыдылгазын көрүкчүлер четтикпейн манаарлар. Аңаа янзы-бүрү мергежилдиң ховар, солун кижилерин чалап турары эки. Моон мурнунда чылдарда солун дамчыдылгаларны, харын-даа шиилерни безин көргүзүп турган болгай.

Эрткен үеде ышкаш дүн-хүн чок чугаалап турар радио бар эвес. Көдээниң чурттакчы чону чүгле тыва теле-дамчыдылгадан база тыва дылда үнүп турар солуннардан республика иштинде кайда, чүү болуп турарын билип ап турарлар. Ооң-биле кады республикада тыва дылда доктаамал үнүп турар солун «Шын» болгай. Чүгле ооң арыннарындан бүгү чуртта болгаш республикада чүү боол турарын билип ап турар бис. Өске тыва солуннар бар-даа болза, олар неделяда чаңгыс катап үнүп турары арай хараадавчыг.

Эң-не идегелдиг номчуксанчыг хоочун солун «Шын» неделяда оон-даа хөй үнүп азы ооң арыннарын көвүдедип каар болза, эки-ле болур чүве-дир ийин. Кол-ла чүве бо солунну өг-бүле бүрүзү чагыдып турар болза, хоочун солунувуска улуг деткимче болур. Совет үеде ону өг-бүле бүрүзү чагыдып алган турган. Ам ындыг эвес. Ылаңгыя аныяк-өскен солун-сеткүүл номчувас апарган. Чүгле телевизорда үен-даян кино көөрүнге өйлежип турар апарганы хараадавчыг. Ынчангаш чамдык аныяктарның иштики делегейиниң аргажок ядыы болуп турар чылдагааны ында.

Бистиң кожуунда тыва дамчыдылганы көргүзүп турар телевидениениң ийиги каналының көргүзүп турары кончуг багай, шокараңнаар, чамдыкта шуут көргүспейн баар, орта ажылдавас. Ооң уржуундан эрткен соңгулда компаниязының агитациязын безин орта, таптыг дыңнаар арга чок болдувус.

Черле ынчаш, бо бүгү четпестерни чогуур албан черлери, организациялар өөренип көрүп, дарый хемчээн ап, чурттакчы чонга солун шынарлыг дамчыдылгалары-биле көрүкчүлерни өөртүр боор деп идегеп арттывыс.

Динов МОНГУШ.
Өвүр кожуун.

ТЫВАНЫҢ САРЫГ ШАЖЫНЧЫЛАРЫНГА

Россияның болгаш Моолдуң сарыг шажын культуразының фестивалының хүннериниң үезинде Чырыткылыг XIV Далай-Лама башкының Тываның сарыг шажынчыларынга МЕДЕГЛЕЛИ.

—Амдыгаа дээр Тывага чедип чорааным өөрүшкүнүң хүннерин сеткил хайныышкын-биле сактып чор мен. Чаңчылчаан чүдүлгеңер —сарыг шажынга силерниң кайгамчык сонуургалыңарның катап тургустунуушкунун көрдүм. Шажын-чүдүлгени ийи категорияга чарып турар: бурган тургузукчу деп хүлээп көөрү болгаш ону ынчаар хүлээп көрбези. Сарыг шажын бурган тургузукчу деп хүлээп көрбейн турар шажын-чүдүлгеге хамааржыр. Сарыг шажынның оруу бистиң сагыш-сеткил хайныышкыннарывысты бир байдалдан өске байдалче киирери-биле кижиниң медерелин долузу-биле ажыглаарын көрүп турар. Ынчангаш сарыг шажынчы акы-дуңмалар-биле чугаалашканымда, мен кезээде өөренири чугула, сарыг шажынның философиязын шиңгээдири чугула деп онзалап айтып чоруур мен. Хамыктың ужуру анаала мантралар номчуурунда эвес. Оон аңгыда амгы өөредилге, чаңчылчаан сарыг шажын философиязын шинчилеп өөренири улуг рольду ойнап турар. Ол эң чугула. Силерге ам база аалдап чедер боор мен деп идегелдиг мен.

Чырыткылыг Далай-Лама.
Дхарамсала. Индия.

БУЯНЫ ДОКТААР-ЛА БОЛЗУН!

Бистиң Тываның чүдүкчү чонунуң болгаш Чазааның мурнундан делегаттар Индияже Чырыткылыг XIV Далай-Лама Башкывыстың хар-назыны узун болзун, кадыкшыл байдалы эки болзун дээш, «Тенщук» езулалынче четкеш келдивис.

Орук-суур хөлчок эки, шаптараазыннар чок болган. Индияга чеде бээривиске чылыг, чымчак хүлээп ап, бүгү талазы-биле биске төвүт чоннуң культуразын, езу-чаңчылдарын, школаларында чүнү өөредип турарын, боттарының ус-шеверлери, чурукчулар, эмчилеринден эгелээш, амгы үеде Индияда чурттап турар төвүт чоннуң байдалын сонуургадып көргүстү. Аажок-ла сонуургадывыс. Төвүт чон өске чуртта, шөлүлгеде-даа болза, амыдырап-чурттаарының байдалын тургузуп ап, боттарының культуразын, дыл-домаан, шажын-чүдүлгезин чидирбейн чоруурун кончуг улуг сонуургал-биле көрдүвүс.

Индияга чорааныстың кол сорулгазы — «Тенщук» езулалынга киржири. Ол езулал бедик организастыг деңнелге эрткенин демдеглевес аргажок. Аңаа кижи сагыш-сеткилинден өөрүп, бүгү талазындан Тывавысты бараалгатканывыс кончуг эки болду. Тыва Республиканың Чазааның төлээлери Э.Д.Даваа-Самбуу, Улуг Хуралдың депутаттары Б.К.Балчий-оол, Ю.В.Кара-оол, Даштыкы харылзаалар агентилелиниң ажылдакчызы М.Ч.Донгак, журналист Д.Дамба-Хуурак Тываның чонун төлээлеп, артистеривис уран чүүлүвүстү, а бис шажынывысты шаавыс-биле көргүстүвүс. Тыва деп чурт бар, оларның Чазаа бар, ыры-шоору, уран чүүлү бар, шажыны бар, удуртуп турар лама-башкылары бар деп чүвени көргүскенивис ол.

Бодум хуумда бодап көөрүмге, «Тенщук» езулалы, шынап-ла, дендии онза эрткен. Аңаа Мандалды Россияның буддисчи республикаларының — Тыва, Бурятия, Калмыкия болгаш Моол Арат Республиканың төлээлери өргээн. Тыва чоннуң мурнундан белек-селекти болгаш өске-даа өргүлдү чедирдивис. Ыдыктыг XIV Далай-Лама Башкының мурнунга Мандаланы Кундаги Ринпоче, Бурятиядан Кенсур Ринпоче, Тывадан мен Джамбел Лодой өргүдүвүс. Тыва чонум өмүнээзинден Ыдыктыг Далай-Лама Башкының узун назыны дээш мандал өргүүрү дээрге чүнүң-биле-даа деңнеп четпес улуг аас-кежик-тир. Ол дээрге тыва чоннуң хей-аъды бедик деп чүвениң барымдаазы-дыр.

Тываның делегаттарын Далай-Лама Башкы аудиенциязынга хүлээп ап, чагыг-сөзүн берди. Тываның Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оолдуң болгаш Камбы-Лама мээң мурнумдан чагааларны, дугуржулгалар төлевилелдерин Ыдыктыг XIV Далай-Лама Тензин Гьятсога өргүдүвүс. Башкы өргүүделдеривисти аажок өөрүп хүлээп алгаш: «Силерниң мурнуңарда бергелерни деңге үлежип, өөредилге болгаш өске-даа чүүлдер талазы-биле деткип, дузалажыр бис» – деп, ол чугаалады.

Бо чорааныс түңнелинде, Тываның Чазаа биле Тибет Чазактың аразында харылзаа улам сырый быжыккан, кады ажылдажылга моон соңгаар-даа күштелир боор деп идегээр-дир мен.

Тыва чонга ооң ажык-дузазы чүл деп чамдык улус айтырыксаар чадавас, оларга тайылбырлаайн. Тывадан 85 кижи «Тенщук» езулалынга киришкеш, XIV Далай-Лама Башкывыстың бодундан улуг өөредилгени алган. Ол өөредилгеде кол чүве чүү болуп турарыл дээрге, кижи мөзү-шынарлыг эки кижи болур дээш, арага-дары ишпес, кара таакпы тыртпас, кижилерге кээргээчел сеткилди оттурар ужурлуг деп айтып турар. 85 кижи Далай-Лама Башкыдан дыңнап алган өөредиин аалынга келгеш, бир дугаарында өг-бүлезинге чугаалаар, оон улаштыр тарааш, ажыктыг чагыг-сүмези дөргүл-төрелинче, эш-өөрүнче дамчып чоруй баар.

Ниитизи-биле алыр болза, Будда Бурганның өөредиин Далай-Лама Башкывыс бодундан өргээн. Ол өргүлде бо корум-чурум баксырап турар дүшкүүрлүг үеде улустуң угаан-медерелинге дээштиг болуп, улуг дузаны чедирер боор деп бодаар мен.

Өөредилгени дыңнаан улустуң буяны доктаап-ла турар болзун, оларның дөргүл-төрелдери эки-ле чорзун база бүгү тыва чон эки-ле чорзун деп йөрээп тур мен.

Джамбел ЛОДОЙ
(Апыш-оол САТ),
Тыва Республиканың Камбы-ламазы.

Республика прокуратуразында

КИЖИНИҢ ЭРГЕЗИ КАМГАЛАЛДА

Күрүне статистиказының федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле девискээр органының берген медээзи-биле алырга, 2008 чылдың январь 1-де ажыл төлевиринин талазы-биле 24 организацияларның өрези 22 млн.274 муң рубль болган. Ажыл төлевиринин талазы-биле өрелерниң хемчээли, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 59,6 хууга кызырылган, а өрелиг бүдүрүлгелерниң саны 35-тен 24-ке чедир кызырлып келген.

Он ажыг организацияларда 16 млн.619 муң рубль ажыл төлевирин ийи айдан хөй үеде төлевээн өре болуп турар. Чеди көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринде 5 млн.696 муң рубль чедир төлеттинмээн. Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының бир бүдүрүлгези боттарының ажылчыннарынга 162 муң рубльге өреленген. Чеди бюджет организацияларының өрези 1 млн.843 муң рубль четкен.

Ажыл төлевирин чедир төлеп бербейн турар кол чылдагааны — бүдүрүлгелерниң, организацияларның болгаш албан черлериниң боттарының сайгарлыр акша-хөреңгизиниң чок болуп турарында болгаш ажылдың сезоннуг байдалы, бюджетти чедир акшаландырбайн турары, карылгалыг ажылдап турары, чамдык бүдүрүлгелерниң бурааашкын байдалында келгенинде болуп турар. Чижээлээрге, чыл эгезинде буураашкында турар дөрт бүдүрүлге бодунуң ажылчыннарынга 11 млн.346 муң рубльге өреленген азы республикада нийти өрениң 50,48 хуузу болуп турар. Ол өрелер ийи айдан хөй үениң иштинде чыглып келген.

Эрткен чылдың декабрьда хайгаарал хемчеглерин ап чорудуп турган үеде чамдык чажырар хевирлиг өрелерни тодараткан. Чижээлээрге, Кызыл кожууннуң прокурору «Кызылдың куш фабриказы» ККБ-ниң даштындан удуртулгазынга хамаарыштыр күрүнениң статистика органынга медээлерни бербейн турганы дээш административтиг корум-чурум дугайында херекти оттурган. «Республиканың одаар чүүл сайгарар» ККБ-ниң болгаш «Ак-Довурактың ЧЭТ» ККБ-ниң даштындан удуртулгазы ажыл төлевириниң талазы-биле өрелерниң дугайында медээлерни Тывастатче дамчытпаан болуп турар.

Таңды кожууннуң прокурору Амир Монгуштуң доктаалы-биле «Бай-Хаак—Водоканал» МУБ-туң директору Н.В.Городиловту РФ-тиң АЧК-ниң 5.27 чүүлүнүң 2-ги кезээ-биле көрдүнген административтиг чурум хажыдыышкынын болдурганынга буруулуг деп суд көргеш, ийи чыл хуусаада ажылындан хостаан. Бай-Тайга кожууннуң прокурору «Кара-Хөл» МУБ-туң директору Ш.А.Ооржакты буруулуг деп көрген бадыткалын езугаар, суд бир чылда ажылындан хостаан.

Эрткен чылын республиканың прокуратура органнары ажыл төлевирин төлеп бербейн турар фактылар талазы-биле 267 бижимел дыңнадыгларны киирген, 93 сагындырыгларны чарлаан.

Республиканың прокуратура органнарының талазындан ап чоруткан хемчеглерниң түңнелинде, бо чылдың эгезинден бээр ажыл төлевиринде өрелерден 54 млн.934 муң рубльди төлеттирген.

Виктория САЛЧАК,
ТР-ниң Прокуратуразының федералдыг хоойлужудулганы сагыыры дээш хайгаарал талазы-биле килдистиң улуг прокурору.

Тыва чоннуң чаагай байырлалы Шагаа-биле!

Ыраккы Мөңгүн-Тайга кожуунда күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде эргелелин удуртуп, даргалап чоруур **Аян Мөңгеевна ИРГИТКЕ** быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, өөрүшкүнү, өг-бүлезинге экини күзевишаан, кожуунуң кадыы кошкак чонунга, хоочуннарынга, чаш ажы-төлге сагыш човангыр, дузааргак, биче сеткилдиг, дааңган ажылынга төлептиин көргүзүп чоруурунга өөрүп, 2008 чылдың, 12 чыл эргилдезиниң эгези Күске чылы – Шагаа байырлалын уткуштур байыр чедирип тур бис. Моон-даа соңгаар ажыл-ижиңер чогунгур болзун!

Көрүжүңер шириин-даа бол,
Сеткилиңер чазык, хөглүг.
Кожууннуңар чону дээнде,
Күжүңерни көргүстүңер.
Ажыл-ишке торулбас боол,
Ам-даа улам сорук киирип,
Йөрээп тур бис, Мөңге кызы!

Чаа оран-савалыг болган

Чырыткылыг XIV Далай-Лама башкының өөредин алыры-биле мурнуу Индияга Тывадан барып чораан чүдүкчүлер Дрепунг Гоманг хүрээзинде өөренип турар тыва ламаларның чаа нийти чуртталга бажыңынга доктаап, аңаа хонуп-дүжер аас-кежиктиг болган.

Ук хүрээде бөгүн 16 тыва лама өөренип турар. Олар өөренмишаан, чаа тудугнуң ажылдарынга киржип, боттарының улуг үлүг-хуузун киирген. Дрепунг Гоманг хүрээзи аажок улуг сайзыралдыг хүрээлерниң бирээзи болуп турар. Ында Российаның чүгле Тывадан эвес, Калмыкия, Бурятиядан ламалар өөренип турар. Калмыктар эң баштай-ла чурттаар оран-савазын тудуп алган, ийи дугаарында тывалар нийти чуртталга бажыңын тудуп алганы ол. Ону тударынга Тывадан бир херээжен чүдүкчү улуг деткимчени көргүскен болгаш бодунуң адын адавазын дилээш, билдинмес боол арткан.

Тыва ламалар улуг, бир демниг өг-бүле боол чурттап турар. Ынчангаш сарыг шажын өөредиинге өөренип алыксаан аныяктар бар болза, чурттаар чер белен. Ниитизи-биле он үш чыл өөренир, а бир эвес геше ат чедип алыксаар болза, оон-даа улай өөренир апаар.

Россия Федерациязының Прокуратуразының чанында Истелге комитединиң Тыва Республика талазы-биле истелге эргелелиниң күрүнениң хамаатты ажыл-албанының хостуг албан-дужаалдарынга конкурска киржири-биле документилерни хүлээп эгелээрин Тыва Республиканың истелге эргелели чарлап тур:

— истелге эргелелиниң саң-хөө болгаш материал-техниктиг хандырылга талазы-биле килдистиң кол специализи албан-дужаалга;

— Барыын-Хемчиктиң районнар аразының истелге килдизиниң 1-ги чергениң улуг специализи албан-дужаалга конкурсту эрттирер.

Мергежил негелделери:

— кол специалист албан-дужаалга – тускай дээди эртемниг, мергежили-биле ажылының дуржулгазы үш чылдан эвээш эвес болур;

— 1-ги чергениң улуг специализи албан-дужаалга – дээди азы ортумак тускай эртемниг, мергежили-биле ажылының дуржулгазы үш чылдан эвээш эвес болур.

Конкурска киирер документилер: билдириишкин, бодунуң холунуң ужуу-биле бижээни болгаш ат салганы анкета, паспортунуң хоолгазы, эртемин, ажылдаан стажын база мергежилин бүзүреттирип турар чогуур документилер хоолгазы, кадыкшыл байдалының дугайында бадылаттынган майык езугаар справка, бүлүргей ак саазында кара-ак кылдыр тырттырган, булуң чок 3x4 база 4x6-ның ийи-ийи чуруктары.

Конкурска киржири-биле документилерни хүлээп алырын 2008 чылдың январь 25-те 10 шакта эгелээш, 2008 чылдың февраль 25-те 16 шак 30 минута турда доозар.

Баар чери: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, б. 30, каб. 108

ХОСТУГ ОЛУТКА КОНКУРС

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының Кадык камгалал болгаш медицина дузазын кадарының шынарын контрольдаар адырда лицензия эргелелиниң күрүнениң хамаатты ажыл-албанының албан-дужаалдарының хостуг олуттарынче конкурска киржири-биле документилерни хүлээп эгелээрин **Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы чарлап тур:**

- эргелел начальниги;
- начальниктиң оралакчызы;
- медицина дузазын чедирериниң шынарын контрольдаар килдис начальниги;
- кадык камгалал адырында лицензия килдизиниң начальниги;
- юридиктиг килдистиң начальниги.

Конкурска киржип болур негелделери: Российаның хамааатызы эргелиг; тускай дээди эртемниг (юрист, медицина, фармацевт);

мергежилинге үш чылдан эвээш эвес ажылдаан дуржулгалыг кижи болур.

Конкурска киржиринде Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының адынга билдириишкинни бижээш, Россия Федерациязының Президентизиниң 2005 чылдың февраль 1-де №112 Чарлыы-биле бадылаан Күрүнениң хамаатты албанының хостуг албан-дужаалынга ажылдаарынга конкурс дугайында дүрүмнүң 7-ги пунктузунга дүүштүр документилерни киирер.

Конкурска киржири-биле документилерни бо чарлалды парлаан хүнүнден эгелеп бир ай дургузунда дараазында адреске хүлээп алыр:

667009, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 128А, харылзажыр телефоннары: 8-394-22-5-22-13.

Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызы Тываның күрүнениң кадрларының билиин болгаш мергежилин бедидер институттуң ректору албан-дужаалының хостуг олудунга конкурс эрттирериниң дугайында чарлап тур

Мергежил негелделери:

1. Дээди башкы эртемниг, эртем чадазы, эртем ады.
2. Удуртур ажылынга дуржулгазы 5 чылдан эвээш эвес болур.

Яамының кадрлар килдизинге киирер документилерниң даңзызы:

1. Билдириишкин.
2. Чуруктарын кошкан анкета.
3. Паспорттуң азы ону солуп турар документиниң хоолгазы.
4. Тускай эртемниин, ажылының стажын болгаш мергежилин бүзүреттирип турар документилери (күш-ажылчы дептериниң хоолгазы, тускай эртемниин, эртем чадазын, эртем адын тывысканының дугайында бүзүреттирип турар документиниң нотариуска азы ажылының аайы-биле кадрлар албанынга шынзыткан хоолгалары).

Конкурска киржири-биле документилерни бо чарлалды парлаан хүнден эгелеп 1 ай дургузунда Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызынга киирер.

Адрези: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, б. 31, каб. 201. Харылзажыр телефону: 2-02-80.

Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы база «Тывакиновидеотөп» күрүнениң албан чери Российаның хүндүлүг кинематографизи, күш-ажылдың хоочуну

Каң-оол Куреевич
САЯННЫҢ

үр эвес аараш мөчээни-биле чоок кижилеринге, дөргүл-төрелдеринге, эш-өөрүнге ханы кажыыдалын илередип тур.

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге —2-03-88, чагаа —2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail:shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9000. Чагыг 7. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.